

Stede-stemmen en dorpen

Constantijn Huygens

editie C.W. de Kruyter

bron

Constantijn Huygens, *Stede-stemmen en dorpen*, (ed. C.W. de Kruyter). W.J. Thieme & cie, Zutphen 1981.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/huyg001dorp01_01/colofon.htm

© 2002 dbnl / erven C.W. de Kruyter

Inleiding

Aangezien tot op heden het genre van het stededicht in verband met de *Stede-stemmen* en *Dorpen* van Huygens ternauwernood aandacht kreeg, leek het mij juist een korte schets van het genre te geven. Daarbij worden eerst voorbeelden van het stededicht uit verschillende perioden en landen genoemd. Vervolgens wordt nagegaan of er overeenkomsten tussen die gedichten te vermelden zijn, op grond waarvan gesproken kan worden van een genre, dat zich door de eeuwen heen heeft gehandhaafd en dat door Huygens op zijn wijze werd geïmiteerd. Voor een juist inzicht leek het mij ook nodig aan te geven op welke wijze Huygens zijn karakteristieken van steden en dorpen heeft verwoord en welke volgorde hij in de gedichten heeft aangebracht. Eveneens is het interessant te weten hoe Huygens aan zijn gegevens van steden en dorpen is gekomen. Een overzicht van bronnen die Huygens gebruikt kan hebben, leek mij derhalve zeker gewenst. Tenslotte mag men aannemen dat een belangstellend lezer nieuwsgierig is naar de wijze waarop de tekst tot stand gekomen is, zodat een korte beschrijving van de wordingsgeschiedenis van de tekst (van handschrift tot druk) niet ontbreken mag.

Stedenlof en stededicht tot aan Constantijn Huygens

De *Stede-stemmen* en *Dorpen* kunnen niet beschouwd worden als een vinding van C. Huygens. Terecht merkte J. Smit op, dat deze literatuursoort in het Neolatijn bekend was, ofschoon Huygens volgens zijn mening als eerste zulke gedichten in het Nederlands schreef.¹

Nu zal blijken dat het stededicht en de lof der steden als onderdeel van grotere gedichten reeds vanaf de klassieke oudheid bekend is. En we mogen zelfs zeggen dat met de opkomst van humanisme en renaissance de 'laudes urbium' tot bloei zijn gekomen.²

Het zou ondoenlijk zijn in kort bestek een overzicht te geven van de stedenlof in de Griekse letterkunde, die wij vooral in epigrammatische gedichten aantreffen.³ In de grote verzamelingen daarvan, de *Anthologia Planudia* en de *Anthologia Palatina*, vinden we een groot aantal lofprijzingen op steden.

1 *Driemaal Huygens*, blz. 4.

2 Helius Eobanus Hessus, *Noriberga illustrata* ... Zie de inleiding.

3 Kienzle, *Der Lobpreis ... in der älteren Griechischen Dichtung*, blz. 20 e.v.

Eveneens is in de Latijnse letterkunde de stad ruimschoots vertegenwoordigd. Daarbij zou ik als voorbeeld willen noemen de beschrijving van de bouw van Karthago bij Vergilius⁴, de 'laudes urbium' bij Catullus en de *Laudes Neapolis* van Statius.

In het bijzonder zal ik stil dienen te staan bij de stedenlof gedurende de renaissance, omdat deze periode uiteraard voor de behandeling van de gedichten van Huygens van grote betekenis is. Ook hier dient beknoptheid als uitgangspunt, zodat alleen het belangrijkste kort ter sprake kan komen. Het gaat er daarbij allereerst om enkele duidelijke voorbeelden wat uitvoeriger te vermelden.

Zoals reeds is gezegd, kwam het stededicht bij de opkomst van humanisme en renaissance tot een zekere bloei. Veelal in de neolatijnse dichtkunst, maar, vooral later, ook in die van de landstalen, kwamen vele stede- en landschaps-dichten voor. De voorliefde voor dit soort gedichten kan verklaard worden uit twee neigingen, die zich in de humanistisch-neolatijnse literatuur voordoen: de hang naar beschrijvende en laudatorische poëzie: 'Die Freude an der Auszenwelt verband sich auf das innigste mit dem Wunsche, Heimat oder zeitweiligen Wohnort zu verherrlichen ...'⁵ Het stededicht schijnt in Frankrijk reeds in de eerste helft van de 14e eeuw voor te komen. In Italië vooral in de 15e en 16e eeuw. De bekendste stededichten in Duitsland verschijnen in het begin van de 16e eeuw, zoals de lofdichten van J. Murmellius op Münster en Roermond en dat van Helius Eobanus Hessus op Neurenberg (*Noriberga illustrata*, 1532). Van de latere noem ik Embden door de Nederlandse auteur G. Gnapheus (1557).⁶

Als voorbeelden van stededichten uit de renaissance dienen zeker vermeld te worden die van de Italiaanse arts, dichter en filoloog Julius Caesar Scaliger (1484-1558) uit zijn *Poemata in duas partes divisa*. Smit⁷ wees reeds op de groep 'Urbes' uit deze bundel, lofdichten van vier tot twaalf regels. Bij het honderdtal steden komt een aantal voor dat sprekend wordt ingevoerd. J. Smit neemt in *Driemaal Huygens* het gedicht met betrekking tot Antwerpen over. Daarin spreekt de stad over zijn handel en zijn 'artes', welke die van Lyon, Parijs, Rome, Venetië en Toulouse in zich verenigd heeft. Andere sprekende steden uit de 'Urbes' van Scaliger zijn o.m. Tunis, Milaan, Padua, Genua, Pisa en Napels. Het is zeer wel mogelijk dat Huygens de 'Urbes' gekend heeft. De *Poemata* van J.C. Scaliger komen

4 *Aeneis I*, 419 t/m 439.

5 *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*. Bd. 4 (1931): Städte- und Landschaftsgedichte, S. 89-90.

6 *Idem*, blz. 89.

7 *Driemaal Huygens*, blz. 4.

namelijk enkele malen in de veilingcatalogus van een deel van zijn boekerij (1688) voor. Herhaaldelijk troffen mij bepaalde overeenkomsten tussen de stededichten van Huygens en die van Scaliger. Zo brengt Scaliger evenals Huygens telkens de daden van de inwoners, beroemde personen en de naam van de stad ter sprake. Een nader onderzoek zou hierin klaarheid kunnen brengen.

Van zeer bijzondere betekenis voor het stededicht in het begin van de 17e eeuw in verband met Huygens, zijn de korte Latijnse lofdichten op twaalf Hollandse stemhebbende steden door Caspar Barlaeus, verschenen onder de titel *Urbium praecipuarum Hollandiae Encomia*.⁸ Ze komen in dezelfde volgorde voor als de *Stede-stemmen* van Huygens en worden veelal sprekend ingevoerd. Er zijn ook opmerkelijke inhoudelijke overeenkomsten, zoals in vs. 1 van beider gedicht op Dordrecht:

Huygens: 'In mijns gelijcken Schaer besit ick 't eerste woord'

Barlaeus (vert.): 'Van mij vraagt de Bataafse senaat de eerste stem'

Het opmerkelijke zit 'm vooral in het feit dat dit gegeven op *dezelfde* plaats in de gedichten van hen beiden genoemd wordt. Nader kan hier vanwege de eis van beknoptheid niet op worden ingegaan.

Van Barlaeus' gedichten zijn, voor zover ik heb nagegaan, geen handschriften bewaard, die van een datum van vervaardiging voorzien hadden kunnen zijn, zodat men zou kunnen vaststellen of Huygens dan wel Barlaeus zijn reeks eerder geschreven had en wie de andere zou kunnen hebben beïnvloed. Evenwel wees drs. Slits, classicus te Venlo, mij erop, dat het gedicht 'Delphi' van Barlaeus de prioriteit van de laudes urbium van Huygens zelf aangeeft in de vss. 13 t/m 15, waarin gesproken wordt over het graf van Maurits die op 26 sept. 1625 werd bijgezet in de Nieuwe Kerk te Delft. Men moet dus wel concluderen dat in ieder geval dit gedicht van Barlaeus van later datum moet zijn dan hetzelfde van Huygens.

Er zijn nog verschillende sprekende lofdichten op steden te noemen uit de neolatijnse poëzie, die vóór 1624 geschreven zijn, zoals *Ostenda loquitur* en *Haga ego* van H. de Groot en *Berga* van Huygens zelf. Voorts een sprekend lofdicht op Leiden van J. Dousa, een lofdicht op Oostende van D. Heinsius, op Brussel van J. Secundus en op Antwerpen van J. Lipsius. Soms zijn het gedichten, geschreven naar aanleiding van het beleg en ontzet van de stad. Ik kan hier nu niet verder op ingaan.

Tenslotte zou ik nog op twee gedichten willen wijzen, waarvan het ene mogelijk het eerste na 1600 in het Nederlands geschreven is, dat lofprijzingen op steden bevat. Bedoeld wordt de *Rijmbrief* van P.C. Hooff 'Aen de Camer In Liefd' bloeyende. Uit Fiorenza', van 8 juli 1600. In deze

8 Barlaeus, *Poemata*, Leiden, 1628.

rijmbrief laat vrouwe Italia aan Hooft veel van haar fraaie steden zien, en wel achtereenvolgens: Genua, Milaan, Padua, Ferrara, Rome, Napels en Florence. Het tweede Nederlandse gedicht is van Huygens zelf, namelijk *Batava Tempe* of 't *Voorhout van 's Gravenhage* uit 1621. Hierin worden Rome, Venetië, Parijs, Londen, Antwerpen en Amsterdam aangeduid ten overstaan van de schoonheid van Huygens' woonplaats 's-Gravenhage, in 't bijzonder ten opzichte van het volgens hem onvolprezen Voorhout. Opvallend is de overeenkomst tussen zijn beschrijving van Amsterdam in *Batava Tempe* (vs. 101-04) en de stedestem Amsterdam.

Het is nu wel duidelijk, dat Huygens niet een nieuw genre heeft gecreëerd. In de volgende paragraaf zal duidelijk worden dat hij slechts een eeuwenoud genre op eigen wijze heeft geïmiteerd.

Het stededicht als genre en Huygens' 'Stede-stemmen' en 'Dorpen'

Zijn er overeenkomsten tussen de *Stede-stemmen* en *Dorpen* en andere lofdichten op steden uit verschillende tijden en landen? Zo ja, zouden we op grond daarvan kunnen spreken van een genre, dat zich door de eeuwen heen heeft gehandhaafd?

Men zou als iets gemeenschappelijks naar voren kunnen brengen, dat op poëtische wijze lof wordt toegekend. Maar dit kenmerk geldt voor het lofdicht in het algemeen en niet speciaal voor het stededicht. Kan men nu wat de vorm betreft wijzen op overeenkomsten bij lofdichten op steden? Wat de versvorm aangaat heb ik dit niet kunnen vaststellen. De strofen-bouw, het aantal versregels, metrum e.d. kunnen zeer verschillend zijn. Ook de z.g. prosopopoeia, c.q. het laten spreken van steden, is lang niet algemeen. Vervolgens behoren de beschrijvingen van steden die een deel vormen van een groter werk, zoals Karthago uit Vergilius' *Aeneis* en de Italiaanse steden uit de Rijmbrief van Hooft niet tot het stededicht in eigenlijke zin, maar veeleer tot de stedenlof. Wel is opvallend, dat het stededicht veel als epigrammatische poëzie voorkomt. Men denke aan de Griekse epigrammen, de honderd korte stededichten van J.C. Scaliger en de Latijnse lofdichten op de Hollandse stemhebbende steden van C. Barlaeus. Ook Huygens' *Stede-stemmen* en *Dorpen* behoren tot de epigrammatische poëzie. Ze bestaan alle, behalve de twee inleidende gedichten, uit tien alexandrijnen, waarbij de lofprijzingen kort, pregnant en vaak op raadselachtige wijze tot uitdrukking worden gebracht.

De meest voor het genre stededicht bepalende elementen zijn echter de geheel of gedeeltelijk variërende herhaling van traditionele formuleringen,

gedachten en motieven. Deze worden met de term *topoi* aangeduid.⁹ Zij dienen over 't algemeen tot lof van de stad. Reeds in de klassieke oudheid was de term *topos* of *locus* in de retorica bekend, met de betekenis van 'sedes argumentorum' (Quintilianus).¹⁰ Genoemde formuleringen en motieven groeperen zich rondom bepaalde aspecten van de stad, zoals de ligging, de stichting, de inrichting en de daden van de inwoners.

Het is nu mijn bedoeling na te gaan, in hoeverre de bedoelde *topoi* die in het klassieke¹¹, het middeleeuwse¹² stededicht en in de *laudes urbium* van de renaissance¹³ voorkomen, terug te vinden zijn in Huygens' *Stede-stemmen en Dorpen*. Dan zal blijken dat Huygens, weliswaar op eigen wijze, een eeuwenoud genre heeft geïmiteerd.

De *situs* (ligging) is in het stededicht vanaf de klassieke oudheid een vaak voorkomend aspect.¹⁴ Een drietal motieven met betrekking tot de ligging treft men herhaaldelijk in de bedoelde gedichten van Huygens aan:

- a. de handel die door de ligging aan de rivier mogelijk wordt gemaakt:
Vgl. 'Goude' vs. 1/2: 'Mijn' Gouwe voert meer Gouds ... Dan Tagus gulde grond ...' Zie ook: 'Dordrecht' vs. 7, 'Rotterdam' vs. 1/3.
- b. de ligging aan de rivier vormt een verdedigingsmiddel:
Vgl. 'Dordrecht', vs. 7/8: 'Maer of de Spaensche keel na mijne Stapel-

9 W. Kayser, *Das Sprachliche Kunstwerk*, 1971, S. 73, richt de aandacht op deze aspecten van de topiek. Ook treft men deze opvatting van de *topos* aan in E.R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*.

10 Bekende klassieke retorica's, welke ook in de 17e eeuw nog gezaghebbend waren en onderwezen werden, zijn *De Inventione* van Cicero en *Institutio Oratoria* van Quintilianus, die ook van invloed waren op de literaire theorie en de literaire praktijk der 17e eeuw.

11 E. Kienzle, *Der Lobpreis von Stadt und Ländern in der älteren Griechischen Dichtung*. S. 20 e.v.; W. Gernert, *Laudes Romae*. Ook van belang voor de latere perioden.

12 Curtius, *Europ. Lit.* S. 30 t/m 34. Voorts zou ik willen noemen de belangrijke dissertatie van E. Giegler: *Das Genos der Laudes urbium im lateinischen Mittelalter*. Masch. Diss. Würzburg, 1953, waarvan mij een fotokopie werd uitgeleend door Th. H.J. Broekmans uit Asten.

13 J.C. Scaliger, één der invloedrijkste figuren op het gebied van de literatuur-theorie, heeft een voor het stededicht speciale ordening van *topoi* in Liber III, caput 122 van zijn boek *Poetices libri septem* van 1561, gegeven. Hij sluit zich daarbij aan bij de *topoi* die vanuit de klassieke oudheid zijn overgeleverd. Bij de Griekse rhetor Menander (3e eeuw na Christus) vindt men in zijn *Peri Epideiktikon* een dergelijk overzicht van 'regels' voor het stededicht.

14 Het is niet doenlijk dit expliciet te vermelden. Men vergelijkte de literatuur onder noot 11, 12 en 13.

mosten,/ Na mijn' Munt dorsten dorst, het soud' haer 't swemmen kosten ...'

Zie ook: 'Goude' vs. 5/6.

c. de ligging van de stad in een vruchtbare omgeving:

Vgl. 'Gornichem' vs. 6: 'Mijn welgewrongen melck, mijn' altijd bollen terw ...'

Zie ook: 'Dordrecht' vs. 4.

J.C. Scaliger brengt in zijn *Poeticæ libri septem* de versterkingen en de uitgebreidheid der muren onder bij het aspect van de *situs* (ligging). Deze topos is meermalen in vroeger tijd toegepast. Zo komt de sterkte en de uitgestrektheid van de muren van de stad Rome ter sprake in Gernentz, *Laudes Romæ*.¹⁵ In de beschrijving van 'Milaan' ca. 750 na Chr. wordt ook gesproken over de muren der stad.¹⁶ En Hooft vermeldt in zijn Rijmbrief 'de dik bemuurde Wallen' bij de beschrijving van de stad Genua.

Huygens wijst ook enige malen op de uitgestrektheid der muren, bijvoorbeeld in 'Amsteldam' vs. 7: '... waer 's 't einde van uw' wallen?' Zie ook: 'Rotterdam' vs. 5.

De etymologie, de naamsverklaring, is een veel voorkomende topos. Gernentz brengt hem onder bij de *conditus* (stichting) van de stad. En Kienzle noemt verschillende voorbeelden uit de Griekse literatuur. In niet minder dan dertien van de vierentwintig gedichten van Huygens treffen we etymologieën aan: G.A. van Es merkt op dat 'de woordspelingen, vooral met de stadsnamen' nogal 'gezocht' zijn,¹⁷ waarbij hij voorbijgaat aan het feit, dat Huygens hiermee duidelijk aansluit bij de literaire traditie en de toentertijd bestaande naamsverklaringen. Voor Huygens zal het tevens een mogelijkheid geweest zijn om met de taal een raadsel-achtig spel te spelen. Veel van de door hem toegepaste etymologieën zal hij gevonden hebben in de toen bekende beschrijvingen van Nederlandse steden, die van Guicciardini, van Junius en Van Gouthoeven.¹⁸

Voorbeelden van Huygens zijn: 'Briel' vs. 1: "k En ken geen Heele meer, en Breehiel is my vreemd ...'; 'Alckmaer' vs. 1: "t Was Al Meer daer ick sta ...'

Een andere topos, die met de stichting te maken heeft, is die welke ingaat op de veranderingen die een stad in de loop der tijden onderging en die kan

15 S. 50.

16 Curtius, *Europ. Lit.*, S. 166.

17 *Geschied. van de Letterk. der Nederlanden*, IV, blz. 133.

18 M.L. Guicciardini, *Beschrijvinghe ...* 1612; H. Junius, *Batavia ...* 1588; W. van Gouthoeven, *D'oude Chronycke ...* 1620.

aangeven dat uit de overblijfselen een plaats ontstaat, die de vroegere in omvang en schoonheid overtreft:

Vgl. 'Alckmaer' vs. 3/4: 'En groeyden uyt haer Ass, tot dat ick oock eens Ass werd,/ En wederom verrees, en dubbel wel te pas werd.' Zie ook: 'Schoonhoven' vs. 3/4; 'Enchuyzen' vs. 3/4; 's Gravesande' vs. 3/5; 'Loosduynen' vs. 8/10.

Deze vergelijking tussen het 'olim' (toen) en 'nunc' (nu) treft men ook aan in 'Laudes Romae'.¹⁹

Een topos welke men in de *Stede-stemmen* en *Dorpen* meermalen aantreft is die, waarbij de desbetreffende plaats vergeleken wordt met Rome, de machtige stad der oudheid. Waar Huygens een vergelijking met Rome maakt, doet hij dat vaak om de Nederlandse stad op hetzelfde, of op een hoger plan te brengen als het vroeger zo machtige en aanzienlijke Rome. Ook vergelijkt hij soms de ondergang en opkomst van de desbetreffende Hollandse stad met die van Rome, of plaatst hij haar ruïnes naast die van het oude Rome:

Vgl.: 'Enchuyzen' vs. 1/4: 'Van Enckel' huysen is groot Roomen opgegroeyt,/ En ick van enckele: groot Roomen heeft gegloeyt,/ En ick ben platt gebrand: groot Roomen is herboren,/ En ick van nieuws herbouwt, bey beter dan te vooren ...' Zie ook: 'Amsteldam' vs. 9/10, 'Loosduynen' vs. 9/10.

En met Venetië, de belangrijkste Italiaanse handelsstad, wordt Amsterdam vergeleken, ten voordele van de laatste: 'Amsteldam' vs. 6/7: 'Pack-huys van Oost en West, heel Water en heel Straet,/ Tweemaal-Venetien, waer 's 't einde van uw' wallen?'

Soms wordt de vergelijking ook met andere steden in Holland gemaakt:

Vgl.: 'Rotterdam' vs. 9: '... En, Vreemdelingh, seght ghy,/ Hoe verr en wint het niet mijn' Mase van haer Y?' Zie ook: 's Gravesande' vs. 9/10.

Een heel ander aspect is de inrichting der stad, waaronder o.m. de 'artes' vallen, die in de stad beoefend worden. Deze topos is vrij algemeen en treft men o.m. bij Kienzle, Curtius en Scaliger aan. Ook Huygens maakt melding van wetenschapsbeoefening in de stad:

Vgl.: 'Haerlem' vs. 10: 'k Heb konst en konstenaers geholpen in den Druck.' Zie ook: 'Leiden' vs. 7/8, 's Gravenhage' vs. 2.

19 Gernentz, *Laudes Romae*, S. 33.

Aanvankelijk wees ik op de daden der inwoners (*facta humana*), waarbij over de deugden en daden van de inwoners der stad gesproken wordt. Kienzle geeft voorbeelden uit de Griekse literatuur. Curtius vermeldt deze topos in de beschrijving van Milaan en in zijn Rijmbrief wijst Hooft op beroemde schrijvers van de steden Padua, Ferrare, Rome, Napels en Florence.

Verschillende motieven zijn hier mogelijk. Allereerst zou ik willen wijzen op de vermelding door Huygens van de roem, de moed en de adeldom van burgers:

Vgl.: 'Delf' vs. 7: 'k Heb grooten *Wilm* gehuist ...' en vs. 10: 'En voor alsulcken Vaer alsulcken Soôn gevoedt.' Zie ook: 'Hoorn' vs. 3/4, 'Medenblick' vs. 1 en 10.

Een ander motief is de moed van de inwoners in oorlogstijd. Gernentz spreekt over deze 'virtus bellica'.²⁰ Ook Huygens heeft dit motief veelvuldig gebruikt door in talrijke gedichten de dapperheid van de inwoners van de stad of het dorp in hun strijd tegen de Spanjaarden te prijzen:

Vgl.: 'Haerlem' vs. 5 en 6: 't' Huys heb ick oock voor God, voor goed en vrygheit/ Mijn' Borgeren gewaeght, en Spagnen noyt gevleidt.' Zie ook: 'Leiden' vs. 4/6, 'Goude' vs. 3/6, 'Briel' vs. 1, 3/5, 7/8, 'Rijswijck' vs. 1/2, 8/10.

Vervolgens zou ik nog willen wijzen op de door Curtius aangegeven topos der 'Überbietung'.²¹ Hiermee wordt te kennen gegeven, dat de persoon of zaak, in dit geval dus de stad die geprezen wordt iedereen en alles overtreft. Ook Huygens past deze topos verschillende malen toe in zijn gedichten:

Vgl.: 'Amsteldam' vs. 9/10: 'Roemt Roomen, prijst Parijs, kraeyt Cairos heerlickheit:/ Die schrick'lickst van my swijght heeft aller best geseit.' Zie ook: 's Gravesande' vs. 1; 'Goude' vs. 1/2; 'Scheveringh' vs. 8/10.

Tenslotte wees de heer Broekmans uit Asten mij nog op de topos der 'Unsagbarkeit', die ook in Gernentz voorkomt, trouwens ook bij Curtius.²² Bij deze topos is, volgens Curtius, sprake van een viertal mogelijkheden, waarvan ik er twee bij Huygens terugvond:

- a. Een benadrukken van het onvermogen van de auteur om zijn onderwerp naar behoren te prijzen:

20 Gernentz, *Laudes Romae*, S. 87.

21 Curtius, *Europ. Lit.* S. 171 t/m 174.

22 Idem, S. 168 t/m 171.

Vgl.: 'Amsteldam':

vs. 8 '... Seght liever niet met allen:'

vs. 10 'Die schrick'lickst van my swijght heeft aller best geseit.'

- b. De opmerking dat de auteur nog maar weinig genoemd heeft van het vele dat er te prijzen valt:

Vgl.: 's Gravenhage':

vs. 10: 'Is 't daer met all geseght, soo ben ick meer dan all.'

We kunnen besluiten door te zeggen, dat Huygens duidelijk aansluit bij de traditie van motieven, om daarmee de lof van steden en dorpen duidelijk te maken. Vooral werd door hem aandacht besteed aan de ligging van de stad aan een rivier, met het oog op de handel die daardoor mogelijk werd gemaakt of in verband met de defensieve functie van de rivier.

Sommige mogelijkheden van toepassing worden door hem weinig benut, zoals vermelding van de visrijkdom van de rivier, die slechts éénmaal voorkomt nl. in het lofdicht op 'Schoonhoven'.

Een veel voorkomende topos is die van de daden der inwoners, waarbij uiteraard de oorlog met Spanje een geliefd onderwerp voor de laudatio (lof) is.

Er vinden tijdens de renaissance enige accentverschuivingen plaats binnen de topiek van de lofprijzingen op steden, bijvoorbeeld wanneer we letten op de aandacht die Huygens heeft voor handel en nijverheid: wijnhandel (Dordrecht), bierbrouwerij (Delft), zeevaart (Amsterdam), landbouw en veeteelt (Gorinchem, Hoorn), touwslagerij en visserij (Schiedam), scheepstimmer-werf en zuivel (Edam), visserij (Scheveningen), paardenmarkt (Valkenburg). Komen deze motieven ruimschoots aan bod, andere zal men zelden aantreffen. Bij dit laatste denk ik aan de kerken van de stad. Evenwel is er een duidelijk verband, zoals we gezien hebben, met de klassieke schema's.

In de volgende paragraaf, waarin over Huygens' stijlmedia wordt gesproken, zal opnieuw gewezen worden op het verband van Huygens' gedichten met het verleden.

Retorische stijlaspecten

Ten einde de retorische stijlaspecten in Huygens' gedichten aan te wijzen, dien ik eerst enig inzicht te geven in de stijl leer van de klassieke retorica, die men ook terugvindt in de opvattingen en de praktijk van de 17e-eeuwse dichtkunst.²³

Als onderdeel van de antieke stijl leer is voor dit doel de z.g. *ornatus* (lett.

23 Dyck, *Ticht-kunst* ... Hoofdstuk 3: Rhetorische Stillehre.

versiering) van belang. Deze was niet gericht op het zuivere taalgebruik, maar op de treffende of verrassende wijze van uitdrukken en op de versiering van de taal. Dit geschiedde door middel van de z.g. *tropi* en *figurae* (tropen en figuren). Onder een troop verstaat men de overdracht van een woord of een woordgroep uit de eigenlijke in een andere, figuurlijke betekenis. Bekende tropen zijn o.a. de metafoor, metonymie en synecdoche. Een figuur daarentegen bewerkstelligt door toevoeging (o.a. reduplicatie), weglating (o.a. ellips) en door verwisseling (o.a. anafoor) een verandering in de uitdrukking. Behalve deze *figurae elocutionis*²⁴ zijn er de *figurae sententiae* (gedachtefiguren)²⁵ met o.a. de retorische vraag en de apostrophe.

De bedoeling van deze stijlmiddelen was in de eerste plaats de opmerkzaamheid van de hoorder te vergroten en de inhoud van het voorgedragene gemakkelijker te doen geloven. De *ornatus* heeft derhalve ook een overredende functie: door de zaken levendig en verrassend voor te stellen, de gemoederen te winnen en het gehoor, de lezer, te overtuigen.²⁶

Zoals ik reeds opmerkte werden deze stijlmiddelen ook in de 17e-eeuwse dichtkunst toegepast. En wat het lofdicht betreft, gaat het bij de *ornatus* er allereerst om de lof te ondersteunen, duidelijker te doen uitkomen en de hoorder of lezer ervoor te winnen. Zo wordt ook de lof van de *Stede-stemmen* en *Dorpen* mede veraanschouwelijkt en verlevendigd of kernachtig en kryptisch tot uitdrukking gebracht door middel van de tropen en figuren. Hoe dacht de auteur hier zelf over? Huygens was blijkens zijn autobiografie vanaf zijn twaalfde jaar met tropen en figuren bekend. Zijn vader en Johan Dedel, zijn leermeester, lieten hem echter maar weinig ervan memoriseren. Constantijn achtte dit verstandig; enige aandacht eraan besteed was nuttig, maar men moest er niet mee overladen worden; ze behoren immers tot de natuurlijke zegswijze: ‘Jonge mensen zouden dit zóó moeten leeren, alsof ze weer uitgenodigd werden zich te bedienen van hulpmiddelen, die zij van nature bezitten; want er is ook niemand onder het lagere volk, die, al kent hij de namen dier figuren niet, ze niet in de praktijk kan toepassen.’²⁷ Ik laat het hierbij wat het citaat betreft. Het volgende zou ik erover willen opmerken. De retorische stijlmiddelen kunnen inderdaad door een ieder worden toegepast, ook al kent men de termen niet en al heeft men nooit van retorica gehoord. Ze behoren tot de mogelijkheden, die de taal biedt. Maar wanneer ze in een tijdperiode algemeen en veelvuldig in de poëzie worden toegepast, duidt dit wel op een bijzonder door de tijds cultuur bepaald gebruik. En de ontwikkelde in de 17e eeuw was zo met die stijlmiddelen

24 Lausberg, *Handbuch* I, par. 604-754.

25 Lausberg, *Handbuch* I, par. 755-910.

26 Lausberg, *Handbuch* I, par. 538.

27 *De jeugd van C. Huygens*, blz. 40.

vertrouwd, ze waren zo in de taalcultuur geïntegreerd, dat men ze als iets natuurlijk kon gaan zien. Blijkens een retorische stijlanalyse paste Huygens, die zo verzot was op woord- en taalspel, ze, volgens mij veelvuldig, toe. Het is niet mogelijk in dit korte bestek alle tropen en figuren te vermelden. Mijn bedoeling is een representatieve keuze te maken van de in de *Stede-stemmen en Dorpen* aangetroffen retorische stijlmiddelen en dan vooral de functie ervan te laten zien.

Prosopopoeia

Reeds in de oudheid wordt t.a.v. de stedenlof de prosopopoeia, de fictio personae of de personifikatie toegepast, waarbij steden als sprekende personen worden voorgesteld.²⁸ Zoals we gezien hebben, kwam dit ook herhaaldelijk voor tijdens de renaissance. Ik wees hierbij reeds op gedichten van Scaliger en Barlaeus.

De prosopopoeia heeft stellig een retorische uitwerking. Wanneer steden en dorpen hun eigen lof uitspreken, werkt dit verrassend. Bijzonder vindingrijk is bij Huygens de dubbele functie van het begrip stemhebbende steden. Zij spreken namelijk zelf, hebben een stem als gevolg van de toegepaste stijlfiguur der prosopopoeia. Maar zij zijn ook de steden die in de vergadering van de Staten van Holland en West-Friesland een stem mogen uitbrengen bij het nemen van beslissingen, als gevolg van het feit dat alleen zij daar als steden vertegenwoordigd mogen zijn.

Apostrophe

Door middel van de prosopopoeia richt de stad zich sprekend tot het gehoor of de lezer, bij de *apostrophe*²⁹ wendt de stad zich daarentegen sprekend af en richt zich onverwacht tot een 'Zweitpublikum' (Lausberg), dat dan hartstochtelijk wordt toegesproken. Derhalve gaat de apostrophe veelal vergezeld van een aantal dramatiserende en affektvolle figuren zoals de *exclamatio* (uitroep), de *interrogatio* (retorische vraag) en figuren der herhaling.³⁰

Zo richt 'Amsteldam' zich met vragen en uitroepen tot de 'Vreemdelingh' die van Amsterdams grootheid behoort te duizelen en ervan moet getuigen, namelijk door er 'schrick'lickst' over te zwijgen:

28 Lausberg, *Handbuch* I, par. 828. 'Die fictio personae durch Reden verleiht besonders gern Kollektiven (Vaterland, Städte usw.).'

29 Lausberg, *Handbuch* I, par. 762-765.

30 Lausberg, *Handbuch* I, par. 809, 767, 608 e.v.

Swijmt, Vreemdelingh, en seght, Hoe komen all de machten
 Van al dat machtigh is besloten in uw' grachten?
 Hoe komt ghy, gulde Veen, aen 's Hemels overdaed?
 Pack-huys van Oost en West, heel Water en heel Straet,
 Tweemaal-Venetien, waer 's 't einde van uw' wallen?
 Seght meer, seght, Vreemdelingh. Seght liever niet met allen:

Om het affektvolle van de apostrophe te accentueren, treden er metrische veranderingen op. Het normale metrum in deze gedichten, die uit 10 alexandrijnen bestaan, wordt bepaald door de jambische versvoet en de cesuur in het midden van de regel. Doet zich nu een wijziging voor door accentverandering of verspringing van de cesuur, dan geeft dit aan het vers een extra geladenheid. Duidelijke voorbeelden zijn de verzen 5 en 10 uit 'Amsteldam':

Swijmt,/ Vréemdelingh,/ en seght, Hõe komen all de machten
 Séght méer,/ séght,/ Vréemdelingh. Séght liever niet met allen:

Men vergelijkte voor deze ritmische verlevendiging ook 'Gornichem' vs. 9, 'Leiden' vs. 9, 'Rotterdam' vs. 9, 'Edam' vs. 7 en 'Schoonhoven' vs. 7. In deze alle treedt de apostrophe op, waarvan ik nog twee zal vermelden met enige toelichting en met het aangeven van de metrische wijzigingen. Wat het gedicht 'Leiden' betreft, richt de spreker-stad zich aan het slot tot een zeer speciale categorie:

Krābt,/ klóeckste Phariseên, van alle die ick ken,

Het zijn de katholieke godgeleerden die hier worden aangesproken en die zich moeten verdedigen tegen de protestantse van de Leidse universiteit.

In 'Gornichem' wendt de stad zich plotseling tot een gepersonifieerde eigenschap:

Seght dan,/seght selver,/Nijd, seght met den bitsten beck,
 Maer seght waerschijnelick, Wat's Gornichems gebreck?

Perifrase

De *perifrase*³¹ is een troop, waarbij bekende, min of meer versleten begrippen of aanduidingen van een zaak door een verrassende en beeldrijke, soms raad-selachtige omschrijving tot uitdrukking worden gebracht en waardoor de lezer meer bepaald wordt bij de lof die de zaak verdient. Eenmaal is bij

31 Lausberg, *Handbuch* I, par. 589-598.

Huygens een lofdicht op stad of dorp geheel opgebouwd uit perifrassen. Zo laat de auteur 's-Gravenhage, het mooiste en grootste dorp, zichzelf karakteriseren in perifrassen:

Het heele Land in 't klein, de Wage van den Staet,
 De Schaeve van de Jeughd, de Schole van de Daed,
 Het Dorp der Dorpen geen daer yder Steegh een pad is,
 Maer Dorp der Steden een daer yder Straet een Stad is,
 5 De rondom groene Buert, het rondom steenen Hout,
 Des Boers verwonderingh, al komt hy uyt het woud,
 Des Stémans steedsch vermaeck, al komt hy uyt de mueren,
 Der Vyanden ontsagh, De Vrijster van de Bueren,
 De Werelds leckerny, des Hemels welgevall;
 Is 't daer met all geseht, soo ben ick meer dan all.

De eerste perifrassen luiden: (Ik ben) 'Het heele Land in 't klein'; in 's-Gravenhage zetelen namelijk de Generale Staten, die alle gewesten vertegenwoordigen. (Ik ben) 'de Wage van den Staet'. In deze perifrasede wordt het regeren door middel van een metafoor omschreven als een weegschaal, waarop de staatszaken worden afgewogen.

Komt in vers 1 het landsbestuurlijke karakter van 's-Gravenhage tot uiting, in vers 2 wordt de opvoedende en vormende taak in perifrassen naar voren gebracht. Vervolgens spreekt 's-Gravenhage zijn grootheid uit in de perifrasede van vers 3 en 4 die in een *correctio* is verwoord: 's-Gravenhage is namelijk geen 'Dorp der Dorpen' maar een 'Dorp der Steden', waarbij het grootstedese karakter in vers 4 ('daer yder Straet een Stad is') tot uiting komt, terwijl het aangename dorpse blijkt uit het vele groen en de bomen (vs. 5). Dit dubbele aanzien van 's-Gravenhage is bijzonder sprekend in de antithese tussen vers 6 en 7 ('Des Boers verwonderingh') en 'Des Stémans steedsch vermaeck'). In de antithetische climax van de verzen 8 en 9 (Vyanden - Vrijster; Werelds - Hemels) gaat 's-Gravenhage verder zichzelf te omschrijven, om in vers 10 tot een hoogtepunt van de 'laus' te komen in een conclusio: als met deze perifrasede alles gezegd is, dan ben ik meer dan alle.

Amsterdam duidt Huygens ook met een aantal perifrasede aan:

Hoe komt ghy, gulde Veen, aen 's Hemels overdaed?
 Pack-huys van Oost en West, heel Water en heel Straet,
 Tweemaal-Venetien, ...

De perifrasede *gulde Veen* wijst op de bloeiende handel en de op veengrond gebouwde stad.

Drie tropen

De *metaphora* en andere aanverwante tropen als *metonymia* en *synecdoche* kunnen de 'laus' verhogen, doordat ze bleke abstracties of versleten formuleringen verlevendigen en veraanschouwelijken. Ook kunnen ze door een ongewoon, verrassend en soms raadselachtig gebruik de aandacht van de lezer trekken.

De strijd van Alkmaar tegen de Spaanse belegering wordt bijvoorbeeld in het stededicht 'Alckmaer' weergegeven door een samengesteld beeld met enige tropen:

Waer isser eene meer so suyver en soo vett?
 Dat sagh de Spaensche Wolf, die na mijn' adren dorste,
 Doe noch het Haerlemsch bloed sijn' aderen uyt borste;
 Maer, eere zy den God die 't hooge boos verworpt,
 Hy weêck, en hadd' es meer gespogen dan geslorpt.

De auteur geeft hierin te kennen: waar is er (nog) een meer (nog een andere stad dan Alkmaar) zo zuiver en zo vet. Het woord *vett* maakt van Alkmaar in verband met het beeld van het Spaanse geweld in de twee volgende regels, een vet, appetijtelijk prooidier.³³ Dit werd opgemerkt door de bloeddorstige *Spaensche Wolf* (= Don Frederik en zijn leger), die, nadat hij zijn dorst had geleest met het Haarlemse bloed, al klaar stond om het prooidier (Alkmaar) te verslinden. Maar voor Alkmaar moest hij wijken en de *Spaensche Wolf* had daarvan (van de aanval op de stad = het dier) meer bloed gespuwd dan opgeslorpt (hij had meer verloren dan gewonnen).

Soms gebruikt hij een metafoor, waar men heel wat bij denken kan. Zo geeft hij de brand der stad Delft weer als 't *Vaege-vyer*:

Maer danck hebb' 't Vaege-vyer; ick bend' er door geresen,
 Mijn selven dubbel waard: ...

Is hier sprake van een zinspeling op de zuivering (door de brand) van veel dat herinnerde aan het middeleeuwse, roomse verleden van de stad? Geen³²

33 Het is m.i. minder aannemelijk *meer* op te vatten als merrie, zoals L. Strengholt doet ('De stem van Alkmaar in de poëzie van Constantijn Huygens', in *Alkmaarse Historische reeks*, deel III, 108-120; blz. 116). *Meer* als bijwoord past beter in de context. De vreemdelling zegt namelijk in vs. 6: waar is er nog een (stad als Alkmaar) zo mooi en welvarend. Door de dubbele betekenis van *vett* (vet, welvarend) kan Huygens de overgang maken naar het beeld in de volgende regels. *Meer* als merrie opgevat sluit echter moeilijker aan bij het voorafgaande, maar ook bij het beeld uit de volgende verzen. Immers een wolf verslindt geen merrie.

32 Lausberg, *Handbuch* I, par. 558-577.

onwaarschijnlijke toespeling van een calvinist uit de 17e eeuw. De auteur maakt vervolgens de overgang van de brand der stad naar het feit dat Delft een stad is die door zijn brouwerijen lof verdient:

... Het overkoolde wesen
En komt my niet van daer; soo moet de kuype sien
Die Vriend en Vreemdelingh moet laeven en bezi'en.

Het verkoolde, het met koolgruis overdekte uiterlijk der huizen is namelijk niet ontstaan door de brand, maar door de houtvuren van de talrijke brouwerijen. Om de functie ervan te vergroten, geeft de auteur de stad weer met de metonymie *kuype*. Hierdoor wordt Delft immers geïdentificeerd met de brouwerijen.

In het gedicht 'Briel' wordt de naam van de stad in verband gebracht met het voorwerp bril:

'k En ken geen Heele meer, en Breehiel is my vremd:
Nu houd ick 't met den naem die op den neuse klemt:
Dat werde *Phlips* gewaer, die door mijn' Brill-gelassen
Al vroegh sijn' avont-uer, en hoe 't 'er noch sou rasen
Om Hollands Vrijheid, las ...

Uit deze verzen blijkt, dat de auteur de metafoor *Brill-gelassen* in een uitvoerig beeld uitwerkt. Brielle is namelijk de bril van Philips II, waarmee hij kon vooruitzien: immers de verovering van Brielle betekende het begin van de opstand in Holland en Zeeland. Een bijzonder functionele metafoor!

In 'Dordrecht' is de *Spaensche keel* een synecdoche of pars pro toto voor de Spanjaarden op kostelijke wijze ironisch uitgewerkt in verband met de overstroming van het land rondom de stad en met Dordrecht als stapelplaats en als muntstad:

Maer of de Spaensche keel na mijne Stapel-mosten,
Na mijn' Munt dorsten dorst, het soud' haer 't swemmen kosten;
Dat 's menigh natten voet, en waeter in haer' Wijn:

De Spanjaarden hielden namelijk veel van wijn en van de munt, maar hadden een hekel aan water.

Het zou weinig moeite kosten aan bovengenoemde metaforen etc. andere toe te voegen, die eenzelfde retorisch-functionele kracht bezitten. In dit korte bestek is volledigheid echter niet mogelijk.

Annominatio

De figuur der *annominatio*,³⁴ ook wel paranomasia genoemd, ontstaat door het bijeenbrengen van gelijke of nauw verwante woorden naar de vorm, die echter wat de betekenis aangaat, een opvallend onderscheid vertonen. Het woordgebruik heeft daardoor een verrassende uitwerking. Neiging tot toepassing van deze stijffiguur doet zich vooral gelden in verband met de plaatsnaam. Zoals we gezien hebben, heeft deze figuur ook een sterk topisch karakter. Bovendien vervult het spelen met woorden hier een zeer belangrijke rol. Ik doel daarbij op: *Scheveringh* en *Scheperingh* (door de vele schepen), *Edam* en *Eet-dam*, *Medenblick* en *mé den blick*, *Goude - Gouwe - Gouds*. Soms berust dit woordspel op in de 17e eeuw bestaande naamsafleidingen: *Schoonhoven - schoone hoven*, *Briel - Breehiel*, *Enchuysen - Enckel'huysen* e.a. Dat dergelijke naamsafleidingen in de 17e eeuw bekend waren, blijkt uit het feit, dat ze voorkomen in toentertijd bekende topografische en historische beschrijvingen van L. Guicciardini, W. van Gouthoeven en H. Junius.

De figuur der *annominatio* treedt ook op bij de stad Alkmaar, die volgens overlevering zou zijn afgeleid van *Al Meer* (allemaal meer):

't Was Al Meer daer ick sta, en nu is 't vry al meer;

Eenmaal gebruikt de auteur *meer* als substantief: *Al Meer*, d.i. allemaal meer; er waren rondom Alkmaar namelijk 21 meren. En eenmaal past hij *meer* toe als bijwoord: 'nu is 't vry al meer', d.i. nu is het voorwaar heel wat meer dan alleen maar meer. En Huygens zet het woordspel met *meer* voort, zoals we gezien hebben, door het woord opnieuw als bijwoord te gebruiken.

Ik zou hier nog enkele voorbeelden aan toe willen voegen. De stad 'Delf' bevat een *annominatio* in combinatie met een antithese:

'k Ben tweemaal dat ick ben, sints dat ick 't eenmael was,

Dit vers krijgt het karakter van een raadsel, waarvan Huygens de oplossing geeft in de daaropvolgende regels. In 'Dordrecht' vs. 6 komt eveneens een raadselachtige *annominatio* voor: 'En all' mijn' Wandelingh in handelingh gestaect' en in 's Gravesande' vs. 3: 'Mijn Sandvloed heb ick sints mijn' Sontvloet moeten noemen'. Voor nadere toelichting hierbij zie men de verklaring van de desbetreffende gedichten.

Ik zal thans overgaan tot een variant van deze retorische figuur, namelijk de *polyptoton*.³⁵ Hierbij herhaalt zich hetzelfde woord, maar dan in een

34 Lausberg, *Handbuch* I, par. 637-639.

35 Lausberg, *Handbuch* I, par. 640-648.

andere buigings- of vervoegingsvorm. Zo treft men in 'Leiden' de suggestieve polyptoton *stuyvende - verstoven* aan.

Een ander voorbeeld biedt de eerste regel uit het inleidende gedicht op de dorpen:

De Dorpen, aller Dorpen Dorp,
Die ick den Nijd te vooren worp

De polyptoton heeft hier het karakter van een raadsel, waarvan echter de oplossing reeds gegeven is in het opschrift.

Een tweede variant van de annominatio is de z.g. *figura etymologica*. Deze verbindt twee woorden van verschillende soort met eenzelfde stam. In het gedicht 'Hoorn' komt een werkwoord tussen twee zelfstandige naamwoorden met eenzelfde stam voor: *Mannen - vermant - mannen* enz.

Van Mannen die, vermant, voor mannen noyt en weken,
Van Zeilers die, verzeilt, voor Zeilers noyt en streken;

En er doet zich bij deze twee verzen ook nog syntactische herhaling voor, waarbij de woorden van twee op elkaar volgende regels parallel aan elkaar lopen. De herhaling en het contrast geven een verrassend effect.

Figuren der herhaling

Als laatste categorie bespreek ik de figuren der herhaling.³⁶ In zekere zin behoorde de annominatio hier reeds toe. Deze berust echter wel op woorden met fonetische verwantschap, maar er is verschil wat de betekenis betreft.

Herhaling (*repetitio*) betekent de terugkeer van het gelijke in een omgeving van verschillende woorden. Dat gelijke valt daardoor op en krijgt de nadruk.

Er zijn in de retorische ornatus verschillende soorten herhaling bekend, afhankelijk van de plaats van het herhaalde woord of zinsdeel. Ik dien mij te beperken en wijs slechts op enkele sprekende voorbeelden van de *anaphora*,³⁷ een herhaling aan het begin van twee opeenvolgende woordgroepen of verzen. Deze figuur komt nog al eens voor in combinatie met andere, zodat daardoor het effect ervan verhoogd wordt. Het spreken bijvoorbeeld van de stad 'Leiden' over de faam van zijn theologische wetenschap, wordt door de anaforen en de etymologische figuur (die door mij zijn gecursiveerd) nog eens benadrukt:

Nu doen ick 's meer van verr, nu doen ick oock te Roomen
Mijn' ware wetenschap, mijn' wijse Waerheit schroomen;

36 Lausberg, *Handbuch* I, par. 608-664.

37 Lausberg, *Handbuch* I, par. 629.

Vervolgens zou ik willen wijzen op de anafoor in de eerste twee verzen van 'Rotterdam'. Deze doet zich voor aan het begin van twee opeenvolgende verzen, die syntactisch parallel lopen; bovendien komt ze voor in samenwerking met een *enumeratio*,³⁸ een opsomming van de namen der rivieren:

't Zy Wael, of Rhijn, of Maes, of alle dry te saem,
't Zy Yssel, Merw, of Leck, of dry in eenen naem,

Zoals men ziet, wordt de anafoor hier versterkt door twee andere figuren.

Tenslotte zou ik de eerste vier verzen van 'Valkenburgh' als voorbeeld willen geven:

Soo verr vier voeten gaen, vier voeten in 't beslagh,
Vier voeten in den dwangh van Ruyterlick gesagh,
Soo verr men ringht en springht, onthaelt men de geruchten
Van mijn' September-feest en woelende genuchten.

De herhaling van *Soo verr* versterkt het retorisch effect van de roem van het dorp. En de drievoudige repetitie van *vier voeten*, dat steeds in een ander, 'zwaarder' verband wordt gebruikt, heeft de uitwerking van een climax. Bovendien doet een suggestieve klankherhaling zich voor in *ringht* en *springht*. Ook hier dus figuren die met elkaar samenwerken en elkaar versterken.

Het algemene en eigene in Huygens' stededichten

Tot dusver heb ik getracht algemeen-Europese elementen in de onderhavige gedichten van Huygens te belichten, om te laten zien welke samenhang er is tussen de literatuur van de klassieke oudheid, de eigen tijd en de gedichten van Huygens. Het stededicht was reeds in de oudheid bekend en er bestond tijdens de renaissance een bijzondere belangstelling voor.

Voorts hebben we gezien, dat bepaalde motieven, de z.g. topoi, die men vanaf de klassieke oudheid in de literatuur kan aantreffen, bij Huygens ruimschoots voorkomen. Ik heb echter ook kunnen constateren, dat zich bij Huygens een aantal nieuwe motieven voordoen.

Vervolgens heb ik in de inleiding gesproken over de stijl, een voor deze auteur bijzonder relevant aspect, omdat hij zo zeer gesteld was op het spel met de taal. Ik meen dat Huygens daarbij gebruik heeft gemaakt van een aantal tropen en figuren van de retorica, die uit de klassieke oudheid stammen.

38 Lausberg, *Handbuch I*, par. 669.

Hoewel Huygens, zoals we zagen, gebruik maakte van traditionele elementen, verwerkte hij deze persoonlijk en bracht hij ze in een nieuw kader. Hierdoor komen de voor Huygens kenmerkende levendigheid en pregnantie, humor en ironie en zijn zin voor het verrassende, vernuftige en soms raadselachtige spel met de taal duidelijk tot uiting. Bij de bespreking van verschillende tropen en figuren zijn hiervan voldoende voorbeelden gegeven.

De volgorde van de steden en dorpen

De volgorde van de steden, zoals men ze in de uitgaven van Huygens aantreft, is in overeenstemming met die, waarin de steden hun stem inbrachten op de vergaderingen van de Staten van Holland en West-Friesland.³⁹ De ridderschap had vanouds de eerste stem. Dan volgden de zes grote steden, waarvan Dordrecht als eerste stemde, die de oudste stad was, waar de graven bij hun ambtsaanvaarding werden ingehuldigd, die het muntrecht bezat, en als hoofdstad beschouwd werd van het Zuiderkwartier, dat het eigenlijke Holland uitmaakte. Dordrecht was bovendien het middelpunt van de wijnhandel en mede door het stapelrecht was zij één van de belangrijkste handelssteden van Holland. Daarna kwamen Haarlem, Delft en Leiden, die alle in de dertiende eeuw steden van betekenis waren geworden. Dan volgde Amsterdam, vanaf de 16e eeuw de belangrijkste stad van het Noorderkwartier en daarna, in de 17e eeuw niet zo'n grote overgang als thans, de stad Gouda, toentertijd een centrum van de Hollandse binnenhandel. Rotterdam, dat zich, ondanks de bijzonder gunstige ligging, pas in de tweede helft van de 16e eeuw had ontwikkeld tot handelsstad van betekenis, kwam direct na de grote steden.

Verschillende kleine steden kwamen nu en dan ter vergadering of bleven weg. Bij een ordonnantie op de vergadering van 16 maart 1581 werd aan Gorinchem, Schiedam, Den Briel en Schoonhoven, steden van het Zuiderkwartier, het recht toegekend in de gewone samenkomsten afgevaardigden te zenden en te stemmen.⁴⁰ Datzelfde recht werd ook aan drie steden uit het Noorderkwartier verleend, nl. Alkmaar, de hoofdplaats van Kennemerland, Hoorn en Enkhuizen, die West-Friesland vertegenwoordigden. Ook ontving de Westfrieze stad Medemblik het stemrecht. En op de vergadering van 17 maart 1581 maakten o.a. drie kleine steden uit Waterland, nl. Edam, Monnickendam en Purmerend bezwaar, 'dat syluiden niet en verstaan buyten alle Vergaderingen van de Staaten gehouden ende geslooten te sullen

39 Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland*, blz. 230 e.v.

40 *Resolutien* van 16 maart 1581.

worden.' Zij verlangden dat zij 'als alle andere Steeden verschreeven werden'.⁴¹ Zo waren er 18 steden met stemrecht in de Staten van Holland en West-Friesland vertegenwoordigd. De vergaderingen, die enige weken of soms maanden duurden, werden in ieder geval viermaal per jaar en volgens besluit van 16 maart 1581 'binnen den Hage' gehouden. Zo'n vergadering stond onder leiding van de raadpensionaris. Een stad werd ter vergadering vertegenwoordigd door een burgemeester of oud-burgemeester, een paar schepenen of oud-schepenen, en door de pensionaris van de stad, die voor de deputatie het woord voerde en stemde.⁴² In vele gewichtige zaken werd gestemd, waarbij eenparigheid vereist was. Wanneer er bij een stemming geen eensgezindheid werd bereikt, moest men toch tot een besluit kunnen komen. Een ordonnantie van 1574 bepaalde dan ook, dat, wanneer men het niet eens was, men zich diende te onderwerpen aan het oordeel van de Prins en enige door hem aan te wijzen leden van het Hof van Holland. Maar zo langzamerhand was de eis van eensgezindheid t.a.v. verschillende zaken niet meer van kracht.

Omdat de vergaderingen zo lang konden duren, waren de afgevaardigden van de stemmende steden in logementen gehuisvest, waarin ook de pensionarissen hun werkkamers hadden. In die logementen speelde zich het politieke leven voor een groot deel af.

De zes dorpen, 's-Gravenhage en vijf dorpen uit de omgeving daarvan, vormen het slot van Huygens' reeks topografische gedichten.

Deze zes zijn opgedragen aan Dorothea van Dorp, een jeugdvriendin van Constantijn. De bestaande relatie is door de auteur tot uitdrukking gebracht in de woordspeling 'Dorp' en 'dorpen', d.i. in de verbale gelijkheid van haar naam en het onderwerp van zijn gedichten.

Dorothea van Dorp was in de verte verwant met de familie Huygens.⁴³ Zij woonde evenals Constantijn in 't Voorhout. Tussen beiden bestond een hartelijke en trouwe vriendschap. Dit blijkt o.m. uit de geest waarin de zes brieven uit het jaar 1624 door haar aan Constantijn geschreven zijn,⁴⁴ en uit zes in het Frans geschreven brieven van Constantijn aan haar.⁴⁵

Het is begrijpelijk, dat Huygens 's-Gravenhage als het grootste en belangrijkste dorp voorop stelde, en dat hij 's-Gravesande, waar zich eertijds het

41 *Resolutien* van 17 maart 1581.

42 Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland*, blz. 230 e.v.

43 Alb. Thijm, 'C. Huygens en de Familie van Dorp', blz. 465-489; vgl. over de vriendschap tussen Huygens en Dorothea van Dorp de biografie van Dr. Jacob Smit over Huygens (Den Haag, 1980), blz. 39-41, 45-48, 71-72, 133-135.

44 Huygens, *Briefwisseling*. DI I, nr. 222, 234, 237, 242, 243, 248.

45 Idem, de nummers 80, 84, 177, 310, 311, 342.

hof van de graven van Holland bevond, als tweede dorp koos. Dan volgt Rijswijk waar zijn meester Maurits een paardenstoeterij had, daarop Loosduinen met zijn voormalige abdij, de vissersplaats Scheveningen en tenslotte Valkenburg bij Katwijk met zijn bekende paardenmarkt.

Historische bronnen

We mogen aannemen, dat Huygens tal van gegevens die hij in de stemmende steden en dorpen uit zijn omgeving vermeldt, kende. Vooral feitelijkheden uit zijn eigen tijd en toestanden die toen voorkwamen. Er zijn echter historische gegevens in zijn gedichten verwerkt, waarvan hij zich via een historische bron op de hoogte gebracht zal hebben. Ik noem bijvoorbeeld het door hem in de marge vermelde, met betrekking tot de stad Purmerend:

Willem Eggert hadde den jongen hertogh Willem van Beyeren (in ongenade van sijn' vader Hertogh Albert zijnde) door bystand van gelde sulcks verplicht, dat hy hem onder andere belooningen vergunde het Slot te Purmerende te bouwen, daer hy de eerste Heere werd. 1410.

Zo zijn er verschillende door hem gemaakte kanttekeningen bij de *Stedestemmen* en *Dorpen* en ook gegevens in zijn gedichten, die hij uit voor hem beschikbare bronnen zal hebben betrokken. Met name geldt dit voor de etymologie van de namen der plaatsen.

Over welke bronnen zou Huygens vóór 1624 hebben kunnen beschikken? Daar komen met name een viertal boekwerken voor in aanmerking, waarvan vooral het eerste grote bekendheid genoot. Ik bedoel de beschrijving van de Nederlanden door de in 1521 te Florence geboren, maar te Antwerpen opgevoede Ludovico Guicciardini. Het boek werd voor het eerst in 1567 in het Italiaans te Antwerpen uitgegeven. Binnen dezelfde eeuw verschenen meerdere uitgaven en vertalingen. Bekendheid kreeg vooral hier te lande de Nederlandse vertaling van Cornelius Kilianus uit 1612. Deze werd met historische aantekeningen uitgebreid door Petrus Montanus. Het boek bevat onder meer de korte geschiedenis van de Hollandse steden en van enkele dorpen. Het geeft meermalen dezelfde etymologie van de plaatsnaam als in Huygens' gedichten en bevat ook gegevens uit de eerste periode van de 80-jarige oorlog. C. Huygens kan zeker van dit boek gebruik gemaakt hebben.

Door de beperkingen die ik mij moet opleggen, is het mij onmogelijk alle gegevens uit het boek van Guicciardini, welke met die uit Huygens' gedichten overeenkomen, achtereenvolgens te vermelden.

Een ander boek waarvan Huygens gebruik gemaakt kan hebben, is *D'oude Chronycke en Historien van Holland* door W. van Gouthoeven bezorgd en in 1620 te Dordrecht gedrukt. De verschijning in 1620 maakte het voor Huygens aktueel. Het was een bewerking en aanvulling (tot 1555) van de bekende Divisiekroniek. Het werk bevat beschrijvingen van de geschiedenis der Hollandse steden. Ook hierin zijn tal van gegevens in overeenstemming met die van Huygens. Bij de tekstverklaring zijn enkele citaten hieruit, en uit het hiervoor vermelde boek van Guicciardini, opgegeven, als ik meende dat deze aanhalingen ter toelichting wenselijk waren.

Als volgend werk noem ik de in kwarto formaat uitgegeven en van platen voorziene *Nederlantsche Republycke*, een beschrijving van de Nederlanden door Jean François le Petit. Het werd in het Nederlands geschreven en door zijn zoon in 1615 te Arnhem uitgegeven. J.F. le Petit was in 1577 secretaris te Artois, ging naar Antwerpen en werd van 1595-98 notaris te Middelburg. Tenslotte zou ik nog willen wijzen op de geschiedschrijver en arts, Hadrianus Junius, van wiens hand in 1588 *Batavia* verscheen. In 1609 werd te Delft de Nederlandse vertaling uitgegeven. Het boek bevat ook korte beschrijvingen van steden en dorpen. Huygens kan uit de laatstgenoemde werken eveneens tal van gegevens hebben ontleend.⁴⁶

Tekstoverlevering

De *Stede-stemmen* en *Dorpen* zijn ons overgeleverd in twee handschriften⁴⁷ en zes edities die tijdens het leven van de dichter zijn gedrukt.

Bestudering van deze bronnen leidt tot de constatering van twee fasen. Het z.g. 'klad'-handschrift, door de auteur zelf geschreven, kan als de eerste fase van de overlevering worden beschouwd. De tweede omvat een afschrift, eveneens van de hand van Huygens, en zes gedrukte bronnen.

Onder een fase versta ik een redactie die van de voorgaande ingrijpend verschilt. Het onderscheid tussen de twee van Huygens' onderhavige gedichten is ook vrij groot en bestaat in hoofdzaak uit het volgende: in de eerste gaan de *Dorpen* aan de *Stede-stemmen* vooraf, in tegenstelling tot de tweede. Bovendien is de volgorde van de afzonderlijke gedichten in de eerste fase anders en er komen tussen de twee tal van tekstvarianten voor, die nogal eens ingrijpend van aard zijn.

46 In de bibliografie achter deze inleiding komt een titelbeschrijving van bovengenoemde boeken voor.

47 De twee handschriften bevinden zich onder de nummers 10, 11 en 12 in jaaromslag 1623 van nr. XLa, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

Ter nadere oriëntatie laat ik nu een korte beschrijving volgen van de twee handschriften. Het oudste bekende handschrift, de z.g. 'klad'-autograaf, vertoont de meer strakke Italiaanse letter en bevat verschillende doorhalingen. Het omvat nummer 10 (één dubbelblad) en nr. 11 (vijf dubbelbladen) van jaaromslag 1624. In totaal komen er vierentwintig stededichten met twee begeleidende gedichten in voor, die blijkens de datering tussen 12 aug. en 4 okt. 1624 geschreven werden.

Huygens heeft daarin eerst de dorpen geschreven, beginnend met *Valckenburgh* en eindigend met 's *Gravenhaghe*, tussen 12 en 27 augustus. Vervolgens schreef hij de achttien steden in een volgorde die niet in overeenstemming is met die van het stemrecht. Eerst namelijk de zes belangrijkste steden van Holland in de gebruikelijke volgorde (Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda), dan de kleinere steden, gewestelijk gegroepeerd. Ten eerste de kleinere uit het Noorderkwartier, dan die uit het Zuiderkwartier, onderbroken door *Medenblick*. Ze werden geschreven tussen 4 sept. en 21 sept. 1624. Nu volgt de beschrijving van het tweede manuscript. Dit is het afschrift, dat door de auteur zelf geschreven werd in traditioneel gotisch aandoend schrift, dat met name door zijn krullerige vorm gekenmerkt wordt. Er komen weinig doorhalingen in voor. Tussen opschriften en regels zijn de afstanden regelmatig en de gedichten zijn evenwichtig over de bladen verdeeld. Het geheel maakt een verzorgde indruk. Blijkens de aanwijzingen voor de zetter heeft het voor de verzamelbundel, de *Otia* uit 1625, als drukkerskopij dienst gedaan.⁴⁸ De gedichten zijn niet gedateerd. Dit handschrift omvat nr. 12 van jaaromslag 1624 en bestaat uit een katern van vier dubbelbladen. De volgorde der gedichten is die, welke ook in de drukken voorkomt, nl. eerst de steden, dan de dorpen.

Zoals reeds werd vermeld, zijn de gedichten voor het eerst gedrukt in *Otiorum libri sex* van 1625, waarin vele van de tot dien tijd ongedrukte Nederlandse, Latijnse, Franse en Italiaanse gedichten van Huygens werden uitgegeven. Deze verzamelbundel is driemaal herdrukt, in 1634, 1641 en 1644. De derde keer onder de titel *De ledige Uren*.

De uitgave van de verzameling van uitsluitend Nederlandse gedichten van Huygens dateert uit 1658 en verscheen met *Koren-bloemen* als titel, die in 1672 sterk vermeerderd werd herdrukt.⁴⁹ In al deze uitgaven, zes in totaal, komen de *Stede-stemmen* en *Dorpen* voor.

48 Voor de kwestie van kopij en druk t.a.v. Huygens' werken, verwijs ik naar *Kopij en druk in de Nederlanden*. Zie: Register op auteurs etc.: Huygens, C.

49 Een uitvoering bibliografische beschrijving van deze uitgaven kan men vinden in *Bibliotheca Belgica* onder: Huygens (Constantin), H. 101, H. 102, H. 103, H. 104, H. 120, H. 121.

Hiermee is de tekstoverlevering afgesloten, omdat die overlevering zich voltrekt tussen het eerst bewaarde handschrift en de laatste door de auteur bezorgde uitgave.

Ofschoon het niet mijn bedoeling is een volledige bibliografische opsomming te geven van alle uitgaven, waarin men enige van Huygens' stededichten zal aantreffen, zoals in diverse bloemlezingen, wil ik toch de volgende drie uitgaven vermelden, waarin ze allemaal voorkomen, voorzien van aantekeningen.

De eerste is de editie van de *Korenbloemen*, door W. Bilderdijk bezorgd en in zes delen in 1824 en 1825 te Leiden verschenen. In deel één komen de *Stede-stemmen* en *Dorpen* voor. De gedichten werden door de bezorger van aantekeningen voorzien.

Vervolgens zou ik willen wijzen op de uitgave *Korenbloemen, Nederlandsche gedichten* van C. Huygens, in meerdere delen uitgegeven. De eerste druk van 1865 is bezorgd en toegelicht door J. van Vloten. De tweede druk werd herzien en met vele aantekeningen vermeerderd door J. Eymael en de derde en vierde druk is door J. Heinsius met tal van aantekeningen vermeerderd. Het is een uitgave van het Klassiek Letterkundig Pantheon. Het eerste deel bevat de *Stede-stemmen* en *Dorpen*. Tenslotte zou ik willen wijzen op de uitgave van alle gedichten van C. Huygens, door J.A. Worp naar de handschriften, chronologisch uitgegeven in negen delen. De stededichten treft men in deel twee aan.

Wijze van uitgeven

Het is niet mogelijk de varianten van de handschriften en edities op te nemen. Als tekst koos ik *Koren-bloemen* 1672, dat is de laatste editie die door Huygens werd bezorgd.

Tussen het afschrift van de auteur, dat is zijn eerste definitieve redactie, en de tekst van 1672 komen hoofdzakelijk slechts spellingvarianten voor; ook hier en daar een verschil in interpunctie en hoofdlettergebruik en soms een woordvariant.

Ik sluit mij wat de tekstkeuze betreft in hoofdzaak aan bij de overweging en argumenten van P.J.H. Vermeeren en F.L. Zwaan, zoals ze in de inleiding van *Voet-maet, Rijm en Reden* zijn weergegeven.⁵⁰

De aantekeningen door de auteur in de marge vermeld, zijn door mij met het nummer van de versregel waarbij ze voorkomen, onder het gedicht genoteerd.

50 Deze bloemlezing uit Huygens' Nederlandse gedichten werd door F.L. Zwaan samengesteld.

Een bibliografie van de in de noten beknopt opgegeven literatuur treft u achter deze inleiding aan.

Nadat ik het materiaal voor *Stede-stemmen* en *Dorpen* reeds verzameld had, kwam ik in aanraking met de heren T. Broekmans en M. van der Voort (neerlandici) te Asten en met drs. F. Slits (classicus) te Venlo, die ook met deze teksten doende waren. Het contact is dit boekje zeker ten goede gekomen en het heeft ons inzicht verrijkt. Tenslotte betuig ik prof. L. Strengholt mijn dank voor zijn waardevolle opmerkingen.

Literatuur

- ALBERDINGK, THIJM, J.A., 'Constantin Huygens en de Familie van Dorp.' in: *Dietsche Warande VI* (1867), 465-489.
- BARLAEUS, C.) *Casparis Barlaei Antverpiani Poemata*. Lugduni Batavorum, ex officina Godefridi Basson, 1628.
- BIBLIOTHECA BELGICA, *Bibliographie générale des Pays-Bas, fondée par Ferdinand van der Haeghen*. Rééditée sous la direction de Marie-Thérèse Lenger. Bruxelles, 1964. 5 dln.
- CURTIUS, E.R., *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. 8e Aufl. Bern, 1973.
- DYCK, J., *Ticht-Kunst*. Deutsche Barockpoetik und rhetorische Tradition. Bad Homburg von der Höhe (usw.) 1966 (Ars poetica, 1).
- FRUIN, R., *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*, uitgegeven door H.T. Colenbrander. 2e bijgewerkte druk. 's-Gravenhage, 1922.
- GERNENTZ, W., *Laudes Romae*. Rostock, 1918.
- Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* onder redactie van F. Baur e.a. 's-Hertogenbosch-Brussel, 1938-58. 7 dln.
- GOUTHOEVEN, W. van, *D'oude Chronijcke ende Historien van Holland (met West-Vriesland) van Zeeland ende van Wtrecht*. Van nieuw oversien, vermeerderd, verbeterd ... Beginnende vanden Jare onses Heeren 449. tot dit teghenwoordigh Jaer 1620. Dordrecht, Peeter Verhaghen, 1620.
- GUICCIARDIJN, Lowijs, *Beschrijvinghe van alle de Neder-landen; anderssins ghenoeemt Neder-Duytslandt*. Oversien ende vermeerderd ... Overgheset in de Nederduytsche spraecke, door Cornelium Kilianum. Nu wederom ... vermeerderd ... door Petrum Motanum. Amsterdam, Willem Jansz. 1612.
- HELLINGA, W. Gs., *Kopij en druk in de Nederlanden*. Atlas bij de geschiedenis van de Nederlandse typografie. Amsterdam, 1962.
- HESSUS, HELIUS, EOBANUS, *Noriberga illustrata und andere Städtegedichte*. Herausgegeben von Joseph Neff, Berlin, 1896 (Lateinische Litteraturdenkmäler des XV. und XVI. Jahrhunderts, nr. 12).
- HUYGENS, C., *Briefwisseling* (1608-1687), uitgegeven door J.A. Worp. 's-Gravenhage, 1911-1918. 6 dln (R.G.P. 15, 19, 21, 24, 28, 32).
- (HUYGENS, C.), *De jeugd van Constantijn Huygens door hemzelf beschreven*. Uit het Latijn vertaald door A.H. Kan. Rotterdam, 1946.
- JUNIUS, H., *Batavia*. (Uitg. door Petrus Junius en Janus Dousa, 1545-1609). Lugduni Batavorum, ex officina Plantiniana, apud Fr. Raphelengium, 1588.
- JUNIUS, H., *Een seer cort doch clare beschrijvinge van de voornaemste gemuyrde ende ongemuyrde steden ende vlecken van Holland ende West-Vrieslandt* ... verduytscht door Godefroy Boot. Delf, Jan Andriesz. 1609.
- KAYSER, W., *Das sprachliche Kunstwerk*, eine Einführung in die Literaturwissenschaft. 15e Aufl. Bern und München, 1971.
- KIENZLE, E., *Der Lobpreis von Stadt und Ländern in der älteren Griechischen Dichtung*. Diss. Basel, 1963.

- LAUSBERG, H., *Handbuch der literarischen Rhetorik*. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft. München, 1960. 2 Bde.
- MERKER, Paul und Wolfgang STAMMLER, *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*. Berlin, 1925-1931. 4 Bde.
- PETIT, Jean François le, *Nederlantsche Republycke, bestaende inde Staten so generale, als particuliere van t' Hertochdom Gelder, ...: int breede beschreven, met alle hare steden, forteressen, vestingen ... Geconfereert ende vergeleken met die van de Swytsersche Cantoenen ...* Arnhem, 1615.
Resolutien van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland 1524-1795, uitgegeven op last van de Staten sedert omstreeks 1670. 269 delen (met indices).
- SCALIGER, J.C., *Poetices libri septem*. Faksimile-Neudruck der Ausgabe von Lyon 1561, mit einer Einleitung von A. Buck. Stuttgart (usw.), 1964.
- SMIT, J., *Driemaal Huygens*. Vergelijkende karakteristieken van Constantijn Huygens' Batava Tempe, 't Costelick Mal en de Uytlandighe Herder. Assen, 1966.
- SMITH, J., *De grootmeester van woord- en snarenspeel. Het leven van Constantijn Huygens*. 's-Gravenhage, 1980.
- STRENGHOLT, L., 'De stem van Alkmaar in de poëzie van Constantijn Huygens', in: *Kennemer Contouren - Uit de geschiedenis van Alkmaar en omgeving*. Zutphen, 1979; Alkmaarse Historische Reeks III; blz. 108-120.
- ZWAAN, F.L., *Voet-maet, Rijm en Reden*. Bloemlezing uit Huygens' gedichten. Zwolle, 1963 (4e druk, Den Haag, 1979).

Den stemmenden steden van Holland ende West-vriesland geluck^(opschrift)

- Soo scheid' V Nijd noch Tijd, soo werd' hy noyt geboren¹
 Die naer uw' schande tracht, die van uw' scha' will' hooren,²
 Getrouwe Susteren, hoort yeder van 't geluyd³
 Van uw' bekende Stem den weerslagh op mijn' Luyt,^{3/44}
 5 Mijn' onbekende Luyt, maer best-genegen Snaeren⁵
 Ten roem van uwen naem en hoorens waerde maeren.^{5/6}
 't En is niet of ick 't Sout, of 't Water t'Zeewaerd droegh;⁷
 Men vindt en siet en kent sich selven noyt genoegh.
 Soo verr ben ick u nut. En, vraeght ghy naer 't vermaecken,⁹
 10 Hoe veiler kont ghy daer, hoe naerder aengeraecken,
 Die onder 't ruyme dack van 't all-gemeen gewelf
 Geen waardiger gesicht kont vinden als u self?^{10/12}

(opschrift) *stemmaenden:*

1. de steden die stemmen, stemrecht hebben.
 2. sprekende: de steden die spreken, die zelf hier aan het woord zijn.
- 1 *Soo ... soo:* zoals - zo ook.
 Vert.: Zoals noch de afgunst noch de tijd u moge scheiden, zo ook hoop ik dat hij nooit geboren moge worden.
- 2 *tracht:* verlangt, streeft (uw schande beoogt).
- 3 *Getrouwe Susteren:* aanspreking van de stemhebbende steden; apokoinou: hoort zowel bij het voorgaande als het volgende.
- 3/4 *hoort ... op mijn' Luyt:* luistert ieder naar de weerslag van het geluid van uw bekende stem op mijn luit.
't geluyd ... Stem:
1. de stem die gij uitbrengt in de Staten;
 2. uw bekende spreken (het zijn sprekende steden, ze doen van zich horen).
- 4 *den weerslagh op mijn' Luyt:* bedoeld wordt: de gedichten die H. over de steden gemaakt heeft.
- 5 *Mijn' onbekende Luyt:* beoogt een uiting van bescheidenheid t.a.v. zichzelf te zijn.
- 5/6 *maer ... maeren:* maar de snaren die zeer genegen zijn tot de roem van uw naam (die erg graag uw naam willen roemen) en berichten (omtrent u) die waard zijn om gehoord te worden.
- 7 *'t En is niet of:* het is niet alsof ...
ick 't Sout ... droegh: nl. alsof ik iets nutteloos deed; dat dit niet het geval is, blijkt uit vs. 8.
- 9 Opm.: de auteur spreekt over het tweeeërlei oogmerk waaraan poëzie toentertijd moest voldoen: nut en vermaak.
- 10/12 (En als gij (steden) naar het vermaak vraagt), hoe kunt gij daar veiliger, hoe langs een kortere weg aan komen, gij die (immers) onder de ruime hemelkoepel geen waardiger aanblik kunt vinden dan u zelf? (niets kunt aantreffen dat waardiger is om naar te kijken dan u zelf?).

Dordrecht

- In mijns gelijcken Schaer besit ick 't eerste woord;¹
 Al waer 't mijn' waerde niet, dat geeft my mijn' geboort,²
 En 't planten van de kroon op onser Vooghden hoeden.^{2/3}
 Doe sat ick in de kley, die oock mijn' bueren voedden:⁴
 5 Sints heeft mij eene nacht Venetien gemaect,⁵
 En all' mijn' wandelingh in handeling gestaect.⁶
 Maer of de Spaensche keel na mijne Stapel-mosten,⁷
 Na mijn' Munt dorsten dorst; het soud' haer 't swimmen kosten,⁸
 Dat 's menigh natten voet, en waeter in haer' Wijn:⁹
 10 Is 't niet de Land-scha waerd soo veil begracht te zijn?¹⁰

Aant. Huygens in de marge

- 3 De Graven van Holland plegen ter verschijninge der Staten van den Lande te Dordrecht gehult te worden.
- 5 In 't Jaer 1421. door den hoogen water-vloed die 72 Dorpen wegh nam. (vgl. voor aant. bij r. 3 en 5 o.m. L. Guicciardini, *Beschrijvinghe ... 1612; blz. 194*).
- 1 *In mijns gelijcken Schaer*: in de schare (groep) van mijn gelijken (de andere stemhebbende steden; hier voorgesteld als personen, vandaar de slot -n ook in het mod. Ned.).
- 2 *Al waer ... waerde niet*: al zou het (recht op het eerste woord) niet mijn verdienste zijn (die kan nl. door andere betwijfeld worden, maar om de volgende redenen heb ik er toch recht op).
- 2/3 a. *mijn' geboort*: ik ben de oudste stad van Holland en West-Friesland;
 b. *'t planten ... hoeden*: het planten (zetten) van de kroon op de hoeden van onze gebieders (graven, vorsten). Huygens doelt op het recht van inhuldiging van de graven van Holland (= hulde brengen bij ambtsaanvaarding). Zie Huygens' aant. Opm.: *mijn' geboort ... hoeden* = onderw., *dat* (r. 2) = lijd. vw.
- 4 *Doe*: toen (de tijd vóór 1421).
sat ick in de kleij: lag ik te midden van kleigronden.
die oock ... voedden: die (subject) ook mijn naburige plaatsen voedde(n): de -n kan op tweeërlei wijze verklaard worden: deze duidt op meervoud (constructio ad sensum) of de vorm is enkelvoud en heeft een -n om het rijm met *hoeden*.
- 5 *Sints ... gemaect*: Sindsdien heeft één nacht (de St. Elisabethsvloed van 1421) mij tot Venetië (= doorsneden door wateren, omringd met water) gemaakt. Zie Huygens' aant. Opm.: In de 17e eeuw begon men door bedijking het land te herwinnen.
mij eene nacht: vooropplaatsing van het voornw. object, vrij veel voorkomend in het 17e-eeuws.
- 6 *En ... gestaect*: en aan al mijn wandelen een einde gemaakt en dat omgezet in handelen.
 M.a.w. mij van een landstad, waar gewandeld kon worden, gemaakt tot handelsstad.
- 7 *of*: indien.
de Spaensche keel: metonymisch voor de Spanjaarden; 'keel' hier gebruikt i.v.m. 'Stapel-mosten' (r. 7) en 'dorsten' (r. 8).
na: naar.
Stapel-mosten: opgetaste hoop jonge wijnen. Opm.: houdt verband met het stapelrecht voor Rijn- en Moezelwijnen, die vanuit Duitsland over de Rijn, de Lek en de Merwede werden aangevoerd en in Dordrecht ter markt moesten worden gebracht. Dordrecht was een middelpunt van de wijnhandel.
- 8 *Na*: naar.
Munt: plaats waar geld geslagen wordt. Opm.: Reeds in de 13e eeuw was de Hollandse munt te Dordrecht gevestigd. Sedert 1418 was Dordrecht de muntstad van Holland en Zeeland.
dorsten dorst: (uit drankzucht en gouddorst) zou durven verlangen naar ...
het ... kosten: dit (nl. dit verlangen) zou hen dwingen te zwemmen.
- 9 *Dat*: nl. het moeten zwemmen.
- 10 *Land-scha*: verlies van land.
veil: veilig.
begracht: omgeven door water: niet grachten in de letterlijke zin, maar al het omringende natuurlijke water diende als begrachting.

Haerlem

- Al heb ick t'mijner tijd der Vorsten Hof gevoedt,¹
 't Is mijn geringste roem, mijn hooghste staet in 't bloed,²
 Der Goddeloosen bloed; van doen mijn' Staele kielen^{2/33}
 Haer Ys'ren Haven-touw aenvaerdden te vernielen.⁴
 5 t'Huys heb ick oock voor God, voor goed en vrygheit⁵
 Mijn' Borgeren gewaeght, en Spagnen noyt gevleidt.⁶
 Zijn 't koele wonderen, en hoorens' and're meer toe;⁷
 Van 't allerwonderste komt my alleen de eer toe,⁸
 Geen ongesiener naem, geen aengenamer stuck;⁹
 10 'k Heb konst en konstenaers geholpen in den Druck.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

- 1 Graef Floris de Vette heeft sijn Hof te Haerlem gehouden, met sijn' Gemale Petronella, Dochter van Saxen, die het Klooster te Rhijnsburgh stichte.
- 3 De Haerlemmers worden geseght onder Jonckheer Willem, naermaels (= in later tijd) 13 Grave van Holland, met den Keiser Freder. Barbarossa tegen de

- 1 *t'mijner tijd*: op de daarvoor bepaalde tijd (vgl. te zijner tijd). Zie Huygens' aant.
- 2 *'t Is ... roem*: heeft betrekking op het 'voeden' van het hof van de vorsten (vs 1).
- 2/3 *mijn hooghste ... bloed*: mijn hoogste roem is gelegen in het bloed, het bloed der goddelozen (Saracenen, Turken).
- 3 *van doen*: toen, uit die tijd dat.
- 4 *Haer*: hun, verwijst naar *Goddeloosen* (vs 3).
Ys'ren Haven-touw: ketting die de haven afsloot.
aenvaerdden: ter hand namen, ondernamen, begonnen; hier in combinatie met *te vernielen*: gingen vernielen.
 Opm.: in 1219 zouden tijdens de vijfde kruistocht de Haarlemmers de haven van Damiate hebben opengebrouwen. Zie ook Huygens aant.
- 5 *oock*: bedoeld wordt: ook *t'Huys*, d.w.z. ook 'bij mezelf' (in en om Haarlem) heb ik de vijand bestreden. Vers 5 en 6 hebben betrekking op het beleg in 1572 en 1573.
- 6 *gewaeght*: in de waagschaal gesteld.
en Spagnen noyt gevleidt: en nooit getracht bij Spanje in de gunst te komen.
- 7 *Zijn ... meer toe*: concessieve bijzin: Al zijn het ... (Met verwijzing naar vs 5 en 6).
koele wonderen: gewone wonderen, wonderen die weinig opzien baren.
en hoorens' ... toe: en al horen ze meer bij andere (steden).
 Opm.: het woord *koele* t.a.v. *wonderen* in verband met vs 7b (*en ... toe*) duidt op bescheidenheid en staat antithetisch t.o.v. vs 8/10, zodat daar *'t allerwonderste* des te meer uitkomt. De uitvinding van de boekdrukkunst uit vs 10 was inderdaad van wereldwijde betekenis.
- 8 *'t allerwonderste*: het meest bewonderenswaardige.
- 9 *ongesiener*: WNT *ongesien* 1685, 3 en 4: onaanzienlijk, niet in tel, gering. In tegenstelling met *aengenamer* zou ik de voorkeur geven aan onaantrekkelijk, lelijk, omdat H. wellicht bij druk (uit boekdrukkunst) gedacht heeft aan druk: kommer, moeite enz.
 Vert.: er is geen onaantrekkelijker (lelijker) benaming, er is geen welgevalliger (aantrekkelijker) zaak (nl. de boekdrukkunst).
- 10 *'k Heb konst ... in den Druck*: Huygens gebruikt *in den Druck* als woordspel; de regel krijgt daardoor een gevarieerde betekenis:
 - a. ik heb kennis en kennisbeoefenaar geholpen in de verdrinking (moeilijkheid);
 - b. ik heb ervoor gezorgd dat kennis gedrukt kon worden en dat de kennisbeoefenaar kon laten drukken.

Zie bij dit vers Huygens' aant.

W. van Gouthoeven noemt ook het jaar 1464: 'Dese stadt is mede seer vermaert/ door dien dat de Boeck-druckerije aldaer eerst ghevonden werde ontrent den Jare 1464.' (*D' oude Chronycke ...* 1620. Blz. 79) De drukkunst zou door Laurens Janszoon Coster als eerste te Haarlem zijn beoefend. Volgens hedendaagse opvatting werd de drukkunst in de 15e eeuw door Gutenberg (Mainz) of Coster (Haarlem) uitgevonden.

Sarracenen getrokken, de Stadt Damiate te hebben helpen veroveren, snijdende de ketenen die de haven sloten met Sagen die sy aan de kielen van haere Schepen geslagen hadden.

(vgl. voor aant. bij vs 1 en 2 L. Guicciardini, *Beschryvinghe ...* 1612. Blz. 197b)

10 In 't jaer 1464. werde de Boeckdruckerije te Haerlem gevonden.

Delf

- 'k Ben tweemaal dat ick ben, sints dat ick 't eenmaal was,¹
 En eens mijn' mueren heb sien wentelen in d'as:²
 Maer danck hebb' 't Vaege-vyer; ick bend'er door geresen,³
 Mijn selven dubbel waard; Het overkoolde wesen⁴
 5 En komt my niet van daer; soo moet de kuype sien⁵
 Die Vriend en Vreemdelingh moet laeven en bezi'en.⁶
 'k Heb grooten *Wilm* gehuist, soo lang 't de Moorder dooghde,⁷
 Die my en mijn' gebuert verraderlick ontvooghde;⁸
 Maer, Spagnen, 't baett' u niet, ick heb de scha geboet,⁹
 10 En voor alsulcken Vaer alsulcken Soôn gevoedt.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

- 2 1536. (vgl. o.m. L. Guicciardijn, *Beschryvinghe ...* 1612. Blz. 203a)
 8 1584.

- 1 'k Ben ... ick ben: m.i. twee mogelijkheden:
 a. ik ben twee keer (geworden) wat ik ben (nl. stad Delft). Deze interpretatie sluit aan bij vs. 1b en 2;
 b. ik ben twee keer (zoveel waard geworden) wat ik ben. Deze verklaring sluit ook aan bij vs. 3b en 4a.

sints ... was: bedoeld wordt: toen ik stadsrecht kreeg in 1246.

't: heeft betrekking op 'dat ick ben'.

- 2 *En ... in d'as*: wijst op de brand van 1536. Zie Huygens' aant.
 3 *'t Vaege-vyer*: hier gebruikt in de eigenlijke betekenis van zuiverend vuur. Is hier sprake van een zinspeling op de zuivering (door de brand) van veel dat herinnerde aan het middeleeuwse, roomse verleden van de stad? Geen onwaarschijnlijke toespeling van een calvinist uit de 17e eeuw.
geresen: in omvang, eer en aanzien toegenomen.
 4 *Mijn ... waard*: bepaling van gesteldheid, type: resultatieve werkw. bep.: twee keer zoveel waard (als wat ik was).
overkoolde: lett. door en door verkoolde, in verband met de bierbrouwerijen (vs. 5b en 6) geef ik de voorkeur aan: door houtskooldeeltjes overdekte (i.v.m. stoken t.b.v. het brouwproces).
wesen: uiterlijk.
 5 *van daer*: daarvan (nl. van die brand).
soo: nl. beroet.
de kuype: a. de (bier)kuip; b. Delft (metoniem).
sien: er uit zien.
 6 *bezi'en*, uit: be-zieden, in de betekenis: van kooksel, brouwsel, bier voorzien; 'sien' (vs. 5) rijmt wel op 'bezi'en', want blijkens het metrum bestaat *bezi'en* uit twee lettergrepen.
 Opm.: Delft was één der bekendste bierbrouwersteden van Holland.
 7 *grooten Wilm*: Prins Willem I.
soo lang: nl. tot 10 juli 1584.
de Moorder: Balthasar Gerards.
 8 *mijn' gebuert*: mijn omgeving of de andere steden van Holland en West-Friesland.
ontvooghde: van hun landvoogd, heer beroofde.
 9 *'t*: heeft betrekking op 'ontvooghde' (vs. 8).
geboet: hersteld.
 10 *voor*: in plaats van.
alsulcken Soôn: = Maurits.
gevoedt: opgevoed. Opm.: M. werd vanaf 1572 in het Prinsenhof te Delft opgevoed.

Leiden

- 't En ware 't nijdigh Duyn, of 't Rhijnsch verdwaelde sogh¹
 Ick waer, spijt andere, de grootste Rhijnstadt noch;²
 Om nevens Katwijck uyt mijn' wraecke te gaen haelen³
 Van 't Arragonsch geweld. Hoe souden sy 't betaelen⁴
 5 Die, op mijn aller weeckst, voor 't stuyvende gerucht⁵
 Van een' verrotten muer verstoven in de vlucht!⁶
 Nu doen ick 's meer van verr, nu doen ick oock te Roomen⁷
 Mijn' ware wetenschap, mijn' wijse Waerheit schroomen;^{7/8}
 Krabt, kloeckste Phariseên, van alle die ick ken,⁹
 10 't Zijn scherpe nagelen die 't meer zijn dan mijn' Pen.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

5 1574.

- 1 't En ware ... *sogh*: Als het vijandige duin (evt. collect. duinen) er niet geweest was, of (als) het verdwaalde waterspoor van de Rijn (er niet geweest was) ... *nijdigh*: vijandig (WNT *nijdig*, 1998, 2) en 4).
 Opm. De mond van de Rijn was nl. verزند in het duin bij Katwijk. Een verbinding met de Noordzee bestond derhalve niet. In 1571 en 1572 liet men een kanaal graven, dat sindsdien bekend zou staan als 'het Mallegat'. Op 4 april 1572 werd de definitieve doorsteking tot stand gebracht. Maar reeds in de winter van 1572 is 'het Mallegat' dicht geraakt. (W. 't Hart, *Rijnlands bestuur en waterstaat rondom het beleg en ontzet van Leiden (1570-'80)*. In: Leids Jaarboekje 66 (1974) 13-33, blz. 14 en 22).
- 2 *Ick waer ... noch*: dan zou ik nog, ondanks andere (Rijnsteden), de grootste Rijnstad zijn (Leiden was de hoofdstad van Rijnland met een bloeiende laken-industrie en een universiteit).
- 3 *Om ... haelen*: om (dan) langs Katwijk uitvarend mijn wraak te gaan halen.
- 4 *Van ... geweld*: vanwege het (mij) door de Spanjaarden (aangedane) geweld (waaronder Leiden te lijden had gedurende de beruchte belegering van 1573, 1574).
sy: sylleptische verwijzing naar de Spanjaarden.
't betaelen: ervoor boeten.
't: verwijst naar "'t Arragonsch geweld'.
- 5 *stuyvende gerucht*: snelverspreidende rumoer (WNT *stuiven*, 312, 2: zich met grote snelheid voortbewegen).
- 6 *verstoven in de vlucht*: al vluchtend uiteenstoven.
 Opm.: In de nacht van 2 op 3 oktober 1574 stortte de muur tussen Koepoort en waltoren Bourgondië met donderend geraas in.
- 7 's: genitief object: des; heeft betrekking op 'mijn' wraecke te gaen haelen' (vs. 3).
- 7/8 Vert.: Nu doe ik het meer van een afstand, nu doe ik ook in Rome vrezen voor mijn ware wetenschap, mijn wijze waarheid (tegenover de valse van de roomsen).
 Opm.: bedoeld wordt de reformatorisch gerichte theologie, gedoceerd aan de Leidse universiteit.
- 9 *Krabt*: Krab maar (gebruik uw nagels ter verdediging).
kloeckste Phariseên: wakkerste Farizeeën (= roomse godgeleerden).
- 10 *'t meer*: meer scherp, scherper.
 Huygens bedoelt met vs. 10: mijn pen is scherper (want) mijn (reformatorische) theologen weerstaan u, roomse godgeleerden, met gemak.

Amsteldam

- Gemeen' verwonderingh betaemt mijn' wondren niet;¹
 De Vreemdelingh behoort te swijmen die my siet.²
 Swijmt, Vreemdelingh, en seght, Hoe komen all' de machten³
 Van al dat machtigh is besloten in uw' grachten?⁴
 5 Hoe komt ghy, gulde Veen, aen 's Hemels overdaed?⁵
 Pack-huys van Oost en West, heel Water en heel Straet,⁶
 Tweemael-Venetien, waer's 't einde van uw' wallen?⁷
 Seght meer, seght, Vreemdelingh. Seght liever niet met allen:⁸
 Roemt Roomen, prijst Parijs, kraeyt Cairos heerlickheit;⁹
 10 Die schrick'lickst van my swijght heeft aller best geseit.¹⁰

1 *Gemeen' ... niet*: Gewone bewondering past niet bij mijn bewonderenswaardige zaken.

2 *swijmen*: bezwijmen, duizelig worden.
die my siet: gescheiden bijv. nabepaling bij 'Vreemdelingh'.

3 *Swijmt - seght*: imperatief met adhortatief aspect.
machten: rijkdommen, voorraden (WNT *macht*, 74 13): grote hoeveelheid, menigte; vgl. ook het Latijnse *ops*: macht, meervoud: *opes*: rijkdom, schatten enz.

4 *machtigh*: WNT *machtig*, 78-79 ook in toepassing op rijk, derhalve: rijk aan.
besloten: omsloten door.

5 *gulde Veen*: gouden veengrond; bedoeld als perifrased van Amsterdam; deze is door de bloeiende handel een rijke stad en is op veengrond gebouwd.

6 *Pack-huys van Oost en West*: perifrased van Amsterdam, waar goederen uit het Oosten en Westen zijn verzameld.
heel ... Straet: perifrased van A.: geheel en al water en straat, d.i. allemaal grachten en straten.

7 *Tweemael-Venetien*: de auteur wil met deze perifrased van A. zeggen: Venetië dreef voornamelijk handel met het Oosten (de Levant) en Amsterdam met het Oosten en het Westen en Venetië bezit grachten zonder straat en Amsterdam grachten met steeds een straat erlangs. Twee woorden nl. 'Oost' en 'Water' zijn slechts van toepassing op Venetië en vier nl. 'Oost', 'West', 'Water', 'Straet' hebben betrekking op Amsterdam.
waer ... wallen?: als hyperbool op te vatten, nl. Amsterdam als wereldstad.

8 *niet met allen*: niets.

9 *Roemt - prijst - kraeyt*: de klanken van de werkwoorden allitereren en assoneren met die van de plaatsnamen.

10 *schrick'lickst*: met de grootste schrik, door de grootste schrik bevangen (WNT, 1066 met dit citaat).
aller best geseit: het beste gesproken.

Goude

- Myn' Gouwe voert meer Gouds, mijn' Yssel meer gewins¹
 Dan Tagus gulde grond ter borse van sijn' Prins.^{1/22}
 'k Heb meer van hun te bat: Doe mijn' gebuer-Stadt brandden,³
 En baedden in haer bloed haer' moordenaeren handen,⁴
 5 Ontswom ick hun geweld, en duyckten in mijn' Gouw,⁵
 En kroôp mijn' Yssel diept' ten hals toe in de mouw.⁶
 Spijt Spagnen dan, ick sta: Ook sonder d'oude mueren⁷
 Van 't Kastelijns gebied. Wie zijt ghy mijner Bueren⁸
 Die door den neus noch spreeckt, en my 't gebreck verwijt?⁹
 10 Ick segge t'mijnen roem', 'k ben Brill en brillen quijt.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

3 Oudewater. 1575.

- 1 *Gouds*: rijkdom; de uitgang s vanwege partitieve genitief, eveneens bij *gewins*.
- 1/2 *Goude - Gouwe - Gouds - gulde*: opvallende toepassing van de stijflijn der annominatio:
Goude - Gouwe - Gouds - gewins - gulde - grond: treffende alliteratie.
- 2 *Tagus gulde grond*: in de Taag vond men stofgoud.
ter borse: naar de beurs (= schatkist).
Prins: vorst, heerser (in 1624: Philips IV).
- 3 *meer*: meer (dan alleen goud = rijkdom door scheepvaart, handel en nijverheid); nl. ook voordeel in de vorm van een waterlinie (vgl. vs. 5 en 6).
hun: verwijst naar 'Gouwe' en 'Yssel' (vs. 1).
te bat hebben: (van) voordeel hebben.
gebuer-Stadt: de naburige stad Oudewater.
 Opm.: Deze stad werd op 7 augustus 1575 door het Spaanse leger onder bevel van Hierges verwoest en verbrand. Gouda werd gespaard, omdat de dijken bij deze stad werden doorgestoken en de omgeving onder water kwam te staan. Dit was niet het geval met Oudewater, waardoor deze niet beveiligd was.
brandden: de slot -n is gebruikt tengevolge van rijm met 'handen' (vs. 4).
- 4 *En ... handen*: en de handen van haar (= Oudewater) moordenaars (zich) baedden in haar (= Oudewater) bloed (met geïnverteerde hoofdzinsvolgorde door rijm dwang: brandden - handen).
- 5 *Ontswom*: ontkwam ik zwemmend.
 Opm.: Gouda wordt hier als zwemmer voorgesteld, terwijl zij in werkelijkheid niet van plaats verandert; de omgeving is immers geïnundeerd.
hun: verwijst naar *haer' ... handen* (vs. 4).
duyckten ... Gouw: dook in mijn Gouwe; m.a.w. en werd ik beschermd door de rivier de Gouwe.
- 6 *En ... mouw*: En (ik zwemmer Gouda) kroop tot de hals toe (= heel diep) in de 'mouw' van mijn IJssel- 'water' d.w.z. die *Yssel diept'* wordt een 'mouw', waar de zwemmer tot de hals toe inkroop, zich verbergend, zich veilig stellend; *diept'*: diepte; vaarwater, vaargeul etc. (WNT III, 2576, 5).
- 7 *Spijt ... ick sta*: ondanks Spanje sta ik dan (overeind), houd ik dus stand.
Oock: zelfs.
oude: vroegere.
- 8 *'t Kastelijns gebied*: in verband met 'mueren' (vs. 7): het gebied van waaruit de kasteelheer zijn gezag uitoefende: de muren van het kasteel, eventueel de stad.
Wie ... Bueren: wie zijt gij van mijn naburige plaatsen.
- 9 *Die ... spreeckt*: lett.: die door de neus (waarop de bril (vgl. vs. 10) zit) spreekt (en door die bril belemmerd wordt; immers de bril die vastgeknepen moest worden op de neus belemmerde het spreken).
't gebreck: 't gemis van een 'Brill' (= breidel = dwangkasteel).
- 10 *t' mijnen roem'*: de bedoeling is kennelijk: andere steden konden zich niet beroemen op het gemis van de 'Brill' (= breidel, dwangkasteel, kasteel om een stad te beheersen, te bedwingen, WNT *bril* I, 138).
'k ben ... quijt: ik ben het dwangkasteel en de heren die toezicht over mij hielden kwijt.

Rotterdam

- 't Zy Wael, of Rhijn, of Maes, of alle dry te saem,¹
 't Zy Yssel, Merw, of Leck, of dry in eenen naem,²
 Of ses in eenen buyck, sy moeten t'mijnt bueren,^{1/3}
 En willen niet in Zee of kussen eerst mijn' mueren;^{3/4}
 5 Mijn' mueren soo gereckt, mijn' soo gerijckten grond,⁵
 Dat die my nu besiet, kan vragen waer ick stond.⁶
 O mueren, en ô grond, ô welgevoeghde Stroomen,⁷
 Wijckt voor de Wildernis der averechte Boomen,⁸
 Maer wijckt voor haer geluck: En, Vreemdelingh, seght ghy,⁹
 10 Hoe verr en wint het niet mijn' Mase van haer Y?¹⁰

Aant. Huygens in de marge

8 Amsteldam.

- 1 't Zy Wael: of het (nu) (de) Waal (betreft) ...
alle dry te saem: alle drie samen (n.b.: wel ieder in een aparte bedding).
- 2 *dry in eenen naem*: drie onder één naam (Nieuwe Maas).
- 1/3 't Zy Wael ... *eenen buyck*: voorwaardelijke bijzinnen.
- 3/4 of (wat mij betreft) alle zes in één bedding, zij moeten mij bezoeken en ze willen niet in zee of ze kussen eerst mijn muren.
- 5 *Mijn' mueren ... gerijckten grond*: relatieve bijzin na herhaald antecedent: mijn muren (die) zó uitgebreid (zijn), mijn grond(gebied) (dat) zó (veel) groter is geworden.
- 6 *waer ick stond*: waar ik (eerst) stond. Opm.: tegen het eind van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw breidde de stad zich enorm uit.
- 7 *O mueren ... Stroomen*: perifrased van Rotterdam.
welgevoeghde Stroomen: schoon samengevoegde rivieren (vgl. vs. 1-3).
- 8 *Wijckt voor*: erken de meerderheid van.
de Wildernis der averechte Boomen: de wildernis (het woud?) van de omgekeerde bomen; omgekeerde: niet boven, maar onder de grond staande bomen. Een perifrased van Amsterdam. Bedoeld wordt immers: Amsterdam, dat op boomstammen (heipalen) gebouwd is. *Wildernis* kan tevens antithetisch opgevat worden t.o.v. *welgevoeghde Stroomen* (r. 7).
- 9 *Maer*: althans. 'Maer' heeft hier niet een tegenstellende maar een beperkende functie; het leidt een correctio in.
Maer ... geluck: wijk althans (slechts) voor haar Fortuin.
 Bedoeld wordt: erken althans dat haar geluk groter is.
En: maar.
seght ghy: imper.: gij moet zeggen.
- 10 *Hoe verr ... haer Y*: hoezeer wint mijn Maas het niet van haar IJ. Opm.: Er bestond voortdurend rivaliteit tussen Amsterdam en Rotterdam.

Gornichem

- Die my benijdelick 's hooghs Arckel-huys besitt¹
 Ter aerden effende was verre van sijn witt:²
 Wat geld ick zedert min, wat kan ick minder gelden³
 Soo langh mijn' muren staen, en 't Klaver in mijn' velden
 5 Voor Klaver niet en wijckt? soo langh mijn' volle Merw,^{4/55}
 Mijn welgewrongen melck, mijn' altijd bollen terw⁶
 Te winste van my haelt; soo langh mijn' aerde Punten⁷
 Het oogh verbijsteren dat op my derve munten?⁸
 Seght dan, seght selver, Nijd, seght met den bitsten beck,⁹
 10 Maer seght waerschijnelick, Wat 's Gornichems gebreck?¹⁰

- 1 *Die ... besitt*: Hij die uit afgunst het hoge huis van Arkel, dat ik bezit ...
 Of: Hij die uit afgunst mijn bezit van het hoge huis van Arkel ...
's hooghs Arckel-huys besitt: bepaling in de genitief vóór de kern 'besitt'.
- 2 *Ter aerden effende*: met de grond gelijk maakte.
 Opm.: Willen van Beyeren, graaf van Holland, werd in 1412 tot landsheer in Gorinchem gehuldigd, verwoestte het kasteel van de van Arkels en ontnam de stad het wapen van Arkel. Sederdien bleef Gorinchem onder het graafschap Holland. (C. van Zomeren, *Beschryvinge der stadt Gorinchem en landen van Arkel...*, Gorinchem 1755, blz. 327).
was ... witt: was ver van zijn doel af (bereikte volstrekt niet wat hij wilde, nl. mijn achteruitgang).
- 3 *Wat ... gelden*: wat ben ik sindsdien minder waard, wat kàn ik minder waard zijn.
- 4/5 *en 't Klaver ... wijckt*: en de klaver in mijn velden niet onderdoet voor (andere) klaver?
- 5 *mijn' volle Merw*: mijn volle (= druk bevaren) Merwede. Opm.: 'mijn' volle Merw' is subject bij 'haelt' (vs. 7).
- 6 *Mijn welgewrongen melck*: mijn goed gewrongelde melk (= kaas) (object).
bollen terw: volle tarwe-aren (object).
- 7 *Te winste ... haelt*: om winst te verwerven van mij weghaalt; m.a.w. de Merwede dient als vaarwater voor transport van zuivel- en landbouwprodukten.
aerde Punten: uitspringende gedeelten van de vestingwal, bastions (grijpt terug op vs. 4a).
- 8 *verbijsteren*: doen schrikken, afschrikken.
dat ... munten: dat (zich) op mij zou durven richten?
- 9 *Seght ... beck*: Spreek dan, spreek zelf, Nijd, spreek met de meest bijtende woorden.
Seght: spreek; imperatief met -t in het enkelvoud is niet ongebruikelijk.
Seght - seght - seght: herhaling (anaphora) met climax.
- 10 *Maer ... waerschijnelick*: maar spreek (dan wel) overeenkomstig de waarheid.
Wat 's ... gebreck: Wat ontbreekt er aan Gorinchem?
 Opm.: vs. 9 en 10 bevat eerst retorische uitroepen (exclamationes), gevolgd door een retorische vraag (interrogatio), waarbij het antwoord bekend is, nl. niets; de reactie van 'Nijd' kan niets anders zijn dan zwijgen.

Schiedam

- Twee Stroomen scheiden my van 't achterlegend' Land,
 De derde sluyt den ringh en geeftse bey de hand:^{1/2}
 In 't midden staet mijn stoel op welgesteunde stijlen;³
 Daer oeffen ick mijn' Jeughd op 't noodigh kennip-quijlen,⁴
 5 En 't ruggelingh gespin, die reckt haer spinsel uyt⁵
 Tot daer het licht en dicht den Haringh-buyt besluyt,^{5/6}
 En 't mijnent binnen sleept, van daer hy met mijn' Brieven⁷
 Noch eens ter Zee geraeckt, de Wereld gaet gerieven.⁸
 Die my klein Rotterdam en groot Delfs-haven noemt,
 10 Heeft niet te laegh gelaeckt en niet te hoogh geroemt.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

- 1 De Schie ende de Gouwe omcingelen Schieland van achteren, ende de Mase van voren.

- 1/2 Zie Huygens' aant.
- 3 *In 't midden*: (van Schieland): geografisch gezien ligt Schiedam aan de rand van Schieland; uit het oogpunt van belangrijkheid echter centraal.
staet mijn stoel: staat mijn zetel (H. bedoelt: ben ik vast gezeten).
op welgesteunde stijlen: op vast op de grond staande poten. Opm.: met deze 'stijlen' bedoelt Huygens waarschijnlijk de bronnen van inkomsten van Schiedam: de touwmakerijen en de haring visserij.
- 4 *noodigh*: vereist; men kan er niet buiten, het is nodig om de hennep goed te verwerken tot touw.
kennip: nevenvorm van hennep.
quijlen: dient verklaard te worden uit het bewerkingsproces: men bevochtigde de hand met speeksel om de hennep te draaien voor het touwslaan. Opm.: de haringvaart was een belangrijk middel van bestaan in S. Een aantal nevenbedrijven bezorgde eveneens werk aan velen. Zo werden op de lijnbaan, zoals de touwmakerijen werden genoemd, touwen uit hennep vervaardigd. De vrouwen en kinderen der vissers waren bijzonder geschikt voor dit werk, dat op eigen kleine baantjes, achter de huizen gelegen, werd verricht (G. van der Feijst, *Geschiedenis van Schiedam*, 1975; blz. 62-63).
- 5 *'t ruggelingh gespin*: 't achteruit lopend spinnen. Opm.: bij het tot draden spinnen van hennepvezels liep men achteruit.
- 5/6 *die reckt ... besluyt*: die (= de jeugd) rekt het gesponnene uit, (verenigt de draden tot een breed geheel, maakt ze tot een net) zodanig (tot zo'n afmeting) dat het (spinsel, uitgerekt en wel) gemakkelijk en dicht (zonder te wijde mazen, zonder dat de haring kan ontsnappen) de buit aan haring omvat. Opm.: op de spinbanen werden de garens voor de netten gemaakt.
- 7 *'t mijnent binnen sleept*: bij mij (mijn haven) wordt binnengesleept.
van daer ... Brieven: vanwaar hij (= de buit) met mijn brieven (van herkomst).
 Opm.: de in vaten verpakte haring die voor export dienden, werden voorzien van een certificaat van herkomst.
- 8 *Noch eens ... gaet gerieven*: nog eens (wederom) op zee gekomen, de hele wereld van dienst zal zijn.
- 10 *te laegh gelaeckt*: te zeer gelaakt. H. bedoelt: hij die dat zegt, heeft mij niet te gering geschat: hoe klein ik ook ben, ik kan vergeleken worden met Rotterdam.
hoogh: heeft vooral betrekking op 'groot' (vs. 9) in de vergelijking met Delfshaven: Schiedam was inderdaad groter dan Delfshaven.

Schoonhoven

- De beurt en wederbeurt van 't nemmer staende rad¹
 Daer 's Werelds werr op draeyt, heb ick op 't ruymst gehad:²
 Noch is mijn overschot van d'eertijds schoone hoven,³
 De Peters van mijn' naem, voor andere te loven.⁴
- 5 Wat schaedt my 't op en neer? 'k heb mannelick geleên,⁵
 En meest al winnende, minst wijckende gestreen,
 Maer evenwel gestreen. Land-Vooghden, die de stangen^{6/77}
 Van dit gebiedt berecht; 'k weet meer als Salm te vangen.^{7/88}
 Of 't weer op 't prangen quam; denckt hoe ick voormaels dé,⁹
- 10 En stelt in 't Wapen-boeck, Schoonhoven staet voor twee.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

- 9 Ten tijde van Vrouw Jacoba tegen die van Rotterdam, ende met die vander Goude, in den slaghe te Alphen, &c.

- 1 *De beurt ... rad*: de op- en afgaande (beweging), het op- en neerwaarts gaan van het nooit stilstaende rad.
rad: rad der Fortuin; een bekende topos uit de klassieke literatuur.
- 2 *Daer ... gehad*: waar de woelige wereld op draait, heb ik op zeer overvloedige wijze gekend. 's Werelds werr: omzetting van kern en bepaling. Opm.: dit op- en neergaan is Schoonhoven ruimschoots ten deel gevallen, ook al vanwege het feit dat S. een belangrijke vesting was. Vooral dienen genoemd te worden de krijgsdaden tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten, m.n. de strijd tegen Rotterdam en de slag bij Alphen in 1425 (Vgl. L. Guicciardini, *Beschryvinghe ...* 1612. Blz. 225b). Zie ook Huygens' aant.
- 3 *Noch*: toch.
mijn overschot: wat mij overgebleven is.
schoone hoven: Schoonhoven 'hebbende synen naem van dat aldaer van ouden tijden veel Schoone Boomgaerden meest van Appelboomen gheplant zijn gheweest alsoomen Boomgaerden mede hoven noemt.' (W. van Gouthoeven, *D'oude Chronycke ...* 1620. Blz. 89).
- 4 *De Peters van mijn' naem*: mijn naamgevers (van die schone hoven zou de naam van de stad zijn afgeleid).
is ... te loven: moet boven andere (hoven) geprezen worden.
- 5 *'t op en neer*: het op- en neergaan, d.w.z. de wisselingen van het lot.
'k heb ... geleên: ik heb ('t) dapper doorstaan.
- 6/7 *En meest ... evenwel gestreen*: en (ik heb) meestal al (maar) winnende (gestreden) slechts zelden (heb ik) terugwijkend gestreden, maar niettemin gestreden.
 7 *Land-Vooghden*: bestuurders (aangewezen persoon).
- 7/8 *die de ... berecht*: die dit gebied bestuurt. Opm.: *stang*: (WNT *stang* (I) 741, 8): gebit, bit van een paardentuig; 742 onder b: geheel der met het ijzeren mondstuk verbonden delen, waaraan de teugels bevestigd zijn. Zo kan de ruiter, de koetsier het paard beheersen, 'de stangen berechten': dit gebied besturen.
- 8 *'k weet ... te vangen*: ik ben tot meer in staat dan tot het vangen van zalm. Opm.: (Schoonhoven) 'vermaert door den Salm-vang die inde Leck alhier ontrent gheschiet' (W. van Gouthoeven, *D'oude Chronycke ...* 1620. Blz. 89).
- 9 *Of ... quam*: Als 't weer zou komen tot prangen (= kwellen, overlast aandoen, WNT 3891, dit citaat). Nog in het beeld van het paard: het paard wordt gekweld door de ruiter. Hier in de bijbetekenis: als er weer benarde tijden komen.
denckt: bedenkt (tegen de *Land-Vooghden* gezegd).
voormaels: vroeger.
dé: deed, handelde.
- 10 *Wapen-boeck*:
 a. boek waarin de wapens der adellijke geslachten beschreven staan;
 b. 'boek' met 'res gestae' (= de krijgsdaden) van Schoonhoven.

Briel

- 'k En ken geen Heele meer, en Breehiel is my fremd:¹
 Nu houd ick 't met den naem die op den neuse klemt:²
 Dat werde *Phlips* gewaer, die door mijn' Brill-gelassen³
 Al vroegh sijn' avont-uer, en hoe 't 'er noch sou rasen⁴
 5 Om Hollands Vryheid, las. Wat leght my aen den lof^{5/4/5}
 Van uyt de diept' gedijckt, van klei geworden stof,
 Van stercke Zee-gebuert? 'k heb door het spits gebeten,^{5/77}
 Dat heeft vry Nederland mijn' tanden danck te weten:⁸
 Daer gaet 'er veel ten strijd', en 't winnen wordt gemeen,⁹
 10 En volgers winnen oock; maer voor en wint maer een.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

- 1 De mond van de Mase wordt Helium geheeten door Plinius.
 7 1572.

- 1 'k En ... *vremd*: Ik weet niets meer van Heele (= Helium, mijn oude naam bij Plinius) en de naam Breehiel is mij onbekend.
 Zie Huygens' aantekening.
 Opm.: Heele, Helium, was het brede water dat zich tussen Hoek van Holland en Voorne uitstrekte. 'Dit woord Bryele en comt niet qualicken over een met de Hyele van Plinius. Alsoo dat het schijnt/datse om de brede van haren mont/ ghenaeamt sy Bre-hyele: ende t'sedert ... int vercorten Bryel.' (J.F. le Petit, *Ned. Republycke ...*, blz. 136).
- 2 *houden met*: ophebben met, zeer ingenomen zijn met.
den naem: de naam (van het voorwerp), dat...
- 3 *dat*: heeft betrekking op het feit dat Briel met bril (zie vss. 3b, 4 en 5a) te maken heeft.
werde: o.v.t.-vorm.
Brill-gelassen = brilleglazen = bril = Briel. Opm.: Philips II kreeg immers die bril op zijn neus! (Denk aan de oude lorgnetvorm, die op de neus geknepen werd). Briel was de bril voor Philips. Hij kon ermee vooruitzien: de verovering van Brielle betekende het begin van de opstand in Holland en Zeeland.
- 4 *sijn' avont-uer*: woordspelend (avontuur - avond-uur): Philips' 'avont-uer', zijn lot in Holland is tevens het avond-uur van zijn gezag, want de opstand in veel Hollandse en Zeeuwse steden is begonnen bij de inneming van Brielle door de Watergeuzen op 1 april 1572.
- 5 *las*: gebruikt in verband met bril. Opm.: 'las' is persoonsvorm met als subject 'die' (vs. 3) en als lijdend voorwerp 'sijn' avont-uer' (vs. 4) en 'hoe ... Vryheid' (vss. 4 en 5).
- 4/5 *en hoe ... Vryheid*: en hoe het daar nog zou stormen om Hollands vrijheid.
- 5/7 *Wat leght ... Zee-gebuert*: wat geef ik voor de lof dat ik uit de diepte ingedijkt (ben), dat mijn zand tot klei geworden is, dat ik een versterkte zeeplaats ben. Opm.: constructie met 3 × 'van' voor een infinitiefgroep als nabepaling, waarbij de infinitief 'te zijn' hier is weggelaten.
 Opm.: Brielle was een ingedijkte zeepolder en een vesting ter verdediging van de Maas.
- 7 'k heb ... *gebeten*: ik heb de spits afgebeten (WNT *spits* II, 2860); ik ben de eerste in de aanval geweest. Opm.: de opstand in Holland en Zeeland begon bij Brielle.
- 8 *Dat*: antecedent: "k heb ... gebeten' (vs. 7).
vry Nederland: inhoudelijke prolepsis: het (daarna) vrij (geworden) Nederland).
mijn' tanden: in verband met 'gebeten' (vs. 7); metaforisch voor: mijn inzet, mijn eerste verzet; meew. voorw.
danck te weten: te danken.
- 9 *Daer*: er.
gaet: enkelv. pv.
'er veel: subject: veel van hen (nl. van de steden in de Nederlanden).
gemeen: gewoon, algemeen.
- 10 *voor*: het eerst.

Alckmaer

- 't Was Al Meer daer ick sta, en nu is 't vry al meer;¹
 Soo haest Verone viel be-erfden ick haer' eer,²
 En groeyden uyt haer Ass, tot dat ick oock eens Ass werd,³
 En wederom verrees, en dubbel wel te pas werd.⁴
 5 Sints seght de Vreemdelingh die op mijn' waerde lett,⁵
 Waer isser eene meer soo suyver en soo vett?⁶
 Dat sagh de Spaensche Wolf, die na mijn' adren dorste,⁷
 Doe noch het Haerlemsch bloed sijn' aderen uyt borste;⁸
 Maer, eere zy den God die 't hooge boos verworpt,⁹
 10 Hy weêck, en hadd' es meer gespogen dan geslorpt.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

- 1 Van 21 Meeren die daer rondom lagen seght men den naem gekomen te zijn.
 10 1573.

- 1 *Al Meer*: (onbep. telw. + zelfst. nw.) geheel en al meer. Zie Huygens' aant. vry: zeker, voorwaar.
 't: verwijst naar 'daer ick sta'.
al meer: (onbep. voornw. + bijwoord) heel wat meer (dan alleen maar meer = water).
- 2 *Soo haest ... haer' eer*: zodra Verone gevallen was erfde ik haar aanzien. Opm.: de plaats Verone of Vroonen stond eertijds bij Alkmaar en werd in 1303 door graaf Jan van Henegouwen vernield en verbrand (vgl. W. van Gouthoeven, *D'oude Chronycke ...* 1620. Blz. 84 en L. Guicciardini, *Beschryvinghe ...* 1612. Blz. 222a).
 Alkmaar is de belangrijkste stad geworden van Kennemerland, vooral bekend om zijn kaasmarkt.
- 3 *En ... Ass*: en werd groot door haar as (= ondergang). Opm.: Huygens duidt hier op iets dat in de geschiedschrijving van Alkmaar niet onbekend was, nl. dat Alkmaar uit de as van Vroonen gegroeid is: 'dat het scheen dat den ondergang van Vroon, den opgangh van Alckmaer voortbaerde.' (C. van der Woude, *Kronyck van Alckmaer*, 1645; blz. 33).
tot ... Ass werd: Huygens doelt hier op een latere brand van Alkmaar en uiteraard niet op een vroegere, nl. die in 1166, welke door hem ten onrechte in hs. A in de marge is vermeld.
- 4 *en dubbel ... te pas werd*: en dubbel zo dienstig (in dit geval: welvarend) werd.
dubbel wel: lett. twee maal zo goed.
- 5 *waerde*: aanzien, betekenis.
- 6 *Waer ... meer*: waar is er (nog) een meer, d.i. nog een andere plaats dan Alkmaar; *meer* als bijwoord zinspeelt op de plaats Alkmaar (*Al Meer*).
suyver: schoon.
vett: welvarend. Enerzijds wijst *vett* (= welvarend) op Alkmaar, anderzijds maakt dit woord van de plaats Alkmaar, in verband met het beeld van het Spaanse geweld (vs. 7/10), een vet, appetijtelijk prooidier.
- 7 *de Spaensche Wolf*: Don Frederik, of gewoon een metafoor voor de Spanjaard.
 Opm.: na Haarlems overgave zendt Don Frederik op 26 juli 1573 één regiment voetvolk en twee eskadrons ruitery naar Alkmaar.
adren: bloed (metoniem).
dorste: smachtte naar.
- 8 *Doe ... borste*: toen het Haarlemse bloed (na de massale moord te Haarlem) uit zijn aderen dreigde te barsten (inchoatief aspect).
- 9 *'t hooge boos*: het grote kwaad (het kwaad van de hoogmoed).
verworpt = o.t.t. van verwerpen vanwege o/e wisseling vòòr r + consonant (Weijnen, par. 18).
- 10 *Hy weêck ... geslorpt*: hij (= de wolf, Don Frederik, het Spaanse leger) week terug en had ervan meer (van het bloed; zie vs. 7 en 8) gespuwd (opgegeven), dan (bloed van mij) opgeslorpt (m.a.w. meer verliezen geleden dan toegebracht). Opm.: op 21 augustus 1573 begon de belegering, maar door de vele inundaties moest het Spaanse leger op 8 oktober Alkmaar al weer verlaten. De smadelijke afgang is in een beeld door H. verwoord.

Hoorn

Ben ick de Moeder-Stadt van soo veel moedigh bloed,¹
 Dat soo veel' wond'ren dé, en soo veel' wond'ren doet,²
 Van Mannen die, vermant, voor mannen noyt en weken,³
 Van Zeilers die, verzeilt, voor Zeilers noyt en streken;^{1/43/44}

- 5 Heb ick van allen eerst 't groot Haringh-net gebreidt,⁵
 Van allen eerst gespreidt, van allen eerst verbreidt,⁶
 Ben ick de Zuyvel-mouw van voor en achter Stav'ren,⁷
 Ben ick, soo verr ick sie, de Vrouwe van de Klav'ren,⁸
 En vraeght men hoe ick Hoorn van ouds herr heeten moet?⁹
- 10 En heet ick anders recht als Hoorn van overvloed?^{1/5, 7, 8, 9, 10/10}

1 *Moeder-Stadt*: lett. vert. van Gr. *mètropolis*: moederstad (t.o.v. kolonies); ook in de bijbetekenis: stad die als een moeder zorgt voor het welzijn van haar inwoners.

bloed: nakomelingen (pars pro toto). Deze synecdoche is waarschijnlijk tot stand gekomen d.m.v. associatie met 'moeder' en 'moedigh' (impliceert strijd).

2 *wond'ren*: bewonderenswaardige dingen.

3 *vermant*: overmand, overmeesterd, overwonnen.

1/4 Opm.: Huygens zinspeelt in deze verzen op mannen als Jan Pieterszoon Coen, de ontdekkingsreiziger Willem Cornelisz. Schouten en vele moedige zeevaarders.

3/4 twee aparte bijv. nabep. bij 'Moeder-Stadt' (vs. 1). Vs. 3 luidt dan: (Ben ick de Moeder-Stadt (dan niet)/ Van...).

4 *Van Zeilers ... streken*: (Ben ik dan niet de moederstad) van zeilers, die al verloren ze zeilende (al verkeerden ze in een hopeloze positie), nooit voor zeilers weken (niet hun meerderheid erkenden).

verzeilt: hier: al verloren ze al zeilende (vgl.: *vermant* vs. 3).

de zeilen strijken: 't zeil laten zakken ten bewijze dat men de strijd opgeeft, iemand als meerdere erkennen, zwichten, onderdoen voor iemand (Stoett, *Ned. Spreekwoorden en Gezegden*).

5 *'t groot Haringh-net gebreidt*: Volgens Huygens' aant. gebeurde dit in 1416, dit jaar wordt ook genoemd in W. van Gouthoeven, *D'oude Chronycke ...* 1620. Velius vermeldt dit feit uitvoerig: 'Als mede dat in het jaer 1416 alhier eerst gevonden werd het brayen van het groote Haring Net/ soo dat dit zelve Jaer noch de eerste Buyssen van Hoorn in Zee voeren om den Haring te vangen/ daer men te vooren niet daer toe dan kleyne Scheepkens gebreykte...' (T. Velius, *Chronyk van Hoorn ...* 1740. Blz. 33).

6 *gespreidt*: uitgegoot ter visvangst.

verbreidt: bekend gemaakt.

7 *mouw*: melktobbe; *Zuyvel-mouw*: kennelijk bedoelt H.: het kaas- en botervat.

van voor en achter Stav'ren: de Friese en Westfriese boter en kaas kwam in Hoorn ter markt.

8 *de Vrouwe van de Klav'ren*: de gebiedster van de klaverweiden, d.w.z. het middelpunt van de veeteelt en het zuivelbedrijf.

9 *hoe*: waarom.

Hoorn ... moet: altijd al Hoorn genoemd moet worden.

1/5, 7, 8, 9, 10 *Ben ick - Heb ick - Ben ick - Ben ick - En vraeght men - En heet ick*. De syntaxis in deze zinnen is die van de vragende woordorde, waarin een ontkenning gedacht kan worden, en die een contaminatie zijn van vraagzin en uitroep: Ben ik (dan niet) ... Het antwoord, vooral op vs. 7, 8 en 9 is de retorische vraag van vs. 10.

10 *En ... overvloed*: En zou ik anders dan met Hoorn van Overvloed juist genoemd worden? (m.a.w. En is niet de enige juiste naam voor mij Hoorn van Overvloed?).

Hoorn van Overvloed: Zie Huygens aant. *Cornucopiae*:

- de klassieke verklaring: de onder de sterren geplaatste hoorn der geit Amelthea, waaruit nectar zou gevloeid zijn, vandaar: zinnebeeld van vruchtbaarheid en overvloed.
- bij C. Ripa: hoorn vol bloemen en vruchten, vastgehouden door Abondanza, een vrouw met een krans om het hoofd, in het groen gekleed, met goud geborduurd (symbool van bloeiende velden en een overvloedige oogst). In haar linker arm draagt zij korenaren. (C. Ripa, *Iconologia*, in het Ned. vert. door D.P. Pers, 1644. Blz. 400-401).

Aant. Huygens in de marge

5 1416.

10 Cornucopiae.

Enchuysen

- Van Enckel' huysen is groot Roomen opgegroeeyt,¹
 En ick van enckele: groot Roomen heeft gegloeeyt,²
 En ick ben platt gebrandt: groot Roomen is herboren,³
 En ick van nieuws herbouwt, bey beter dan te vooren:
 5 Groot Roomen heeft sijn jock den Spagnaerd opgedruckt,
 En ick mijn' vrijen hals het Spaensche jock ontruckt,^{5/66}
 Noordholland, hebt uw deel in d'eere van uw' Vryheit,⁷
 Maer weet dat d'eerste steen van 't groote werck in my leit,
 En, quam de heele buert te deinsen tot den val,
 10 Weet dat ick daer toe noyt den laesten leggen sal.^{9/10}

Aant. Huygens in de marge

- 3 Door de Heeren Jan van Arckel ende Vincent van Putten van wegen de
 Hollanders.
 6 1572.

- 1 *Van ... opgegroeeyt*: Door enkele huizen is het grote Rome groter geworden. Opm.: Rome zou volgens de bekende literaire traditie uit enkele huizen opgebouwd zijn (vgl. o.m. Ovidius, *Ars Amat.* III, 113-128; Barlaeus, *Urbium encomia*, 'Enchusa', regel 1).
- 2 *En ... enckele*: en ik uit enkele (huizen). Opm.: volgens overlevering zou de naam Enkhuizen zijn afgeleid van Enckel Huysen, enkele (vissers)huizen, waaruit de plaats of buurt eertijds bestond (L. Guicciardijn, *Beschryvinghe ...* 1612. Blz. 219a). In een vergelijking (similitudo) wordt het 'kleine' Enkhuizen gesteld naast het grote Rome (zie ook vs. 2b/4).
gegloeeyt: in brand gestaan.
- 3 *En ick ... gebrandt*. Zie Huygens' aant. Opm.: Huygens sluit aan bij de mededeling van W. van Gouthoeven (*D'oude Chronycke*), L. Guicciardijn (*Beschryvinghe*) en H. Junius (*Batavia*). De laatste twee noemen het jaar 1297 waarin de brand plaats had.
- 5/6 Vormen een antithese. De tegenstelling heeft als functie de kracht van Enkhuizen te benadrukken, die zich (in korte tijd) aan het Spaanse juk onttrok, terwijl Spanje (zolang) door het Romeinse rijk werd overheerst, nl. tussen ca. 230 v. Chr. en ca. 400 na Chr. Bovendien wordt in de tegenstelling het imperialisme van Rome tegenover de vrijheidszucht van Enkhuizen tot uitdrukking gebracht.
jock: juk.
opgedruckt: dwingend opgelegd.
En: maar. Opm.: op 21 mei 1572 verklaarde Enkhuizen zich voor de Prins en de bewoners verdreven de Spanjaarden uit de stad.
- 6 *En ... ontruckt*: en ik heb mij zelf aan het Spaanse juk ontruckt, zodat ik vrij ben. *vrijen*: inhoudelijke prolepsis, waarbij het bijv. nw. een gevolgaanduidende zin vervangt.
hals: pars pro toto; wordt gebruikt in plaats van de gehele persoon, in dit geval de gepersonifieerde stad Enkhuizen.
En ick ... hals: En ik heb mij zelf (samentrekking van *heeft* uit vs. 5; de samentrekking is overspannen, omdat de persoonsvorm van het werkwoord verschilt: (hij) heeft/ik heb). Opm.: op 21 mei 1572 verklaarde Enkhuizen zich voor de Prins en de bewoners verdreven de Spanjaarden uit de stad.
- 7 *Noordholland ...*: apostrofe. Opm.: Enkhuizen spoort Noord-Holland aan haar te volgen. En na het voorbeeld van Enkhuizen kozen successievelijk Medemblik, Hoorn, Alkmaar, Edam, Monnikendam, Purmerend en andere steden voor de Prins.
hebt: gebiedende wijs met adhortatieve functie.
- 9/10 *En ... sal*: En, al zouden alle steden van Noord-Holland afglijden naar verraad (van de vrijheid), weet dat ik de sluitsteen daarvan (nl. van het verraad) nooit zal leggen.
de heele buert: alle steden van Noord-Holland.
deinsen tot den val: zakken tot de val (vgl. WNT *deinzen*, 2368, 4); hier: afglijden naar verraad.
den laesten: de laatste (steen), de sluitsteen.

Edam

- De Dam die 't Zuyderdiep het binnen Y onthiel¹
 Gaf my d'Ydammer naem; dien ick niet langer hiel²
 Dan tot het vett gerucht van mijn' gewilde Kaesen³
 De wereld had gevult, en naer mijn aes doen raesen:⁴
 5 Sints noemden sy 't *Eet-dam* daer soo veel etens groeyt.⁵
 Maer dat men mijner melt soo verr het ebt en vloeyt,⁶
 Is elders op gevest: hoort, Hollander, de wielen⁷
 Van uw' Victori-koets zijn uw' bezeilde kielen;^{7/8}
 Dat zijn de mijne meest: Behoort niet meest de danck⁹
 10 Den Raden-maker toe van 's wagens gladden ganck?¹⁰

- 1 *De Dam ... onthiel*: de dam die de Zuiderzee weghield van de waterloop de IJ, m.a.w. de dam die veroorzaakte dat de Zuiderzee niet het binnenwater de IJ (verder) kon instromen. Zie citaat hieronder.
- 2 *d'Ydammer naem*: 'Edam ... plach Ydam te heeten/ om dat alhier met een Sluys toeghedamt wert/ het binnen-water de Ye ghenoeemt/ rontsom de Parochie kercke loopende/ ende door de sluys inde Zuyder-zee/ die niet verre van daer en is.' (W. van Gouthoeven, *D'oude Chronycke ...* 1620. Blz. 95).
- 3 *Dan tot*: dan tot (het moment waarop).
vett gerucht: grote roem, faam; *vett*: woordspeling, wijst ook op vette Edammer kaas.
- 4 *De wereld had gevult*: (zich over) de wereld had verspreid; m.a.w. wereldberoemd was geworden.
naer ... raesen: dol had gemaakt op mijn voedsel.
- 5 *sy*: sylleptische verwijzing naar 'wereld' (vs. 4).
't: voorlopig lijdend voorwerp.
daer ... groeyt: het eigenlijke lijdend voorwerp.
etens groeyt: eten groeit = gras groeit (gras is immers nodig voor kaas etc.).
- 6 *Maer ... melt*: maar dat men melding van mij maakt, van mij getuigt.
soo verr ... vloeyt: zover het eb en vloed wordt; dus: heel de wereld.
- 7 *elders op gevest*: op iets anders gebaseerd.
- 7/8 *de wielen ... kielen*: de wielen van uw zegekoets zijn uw (van) zeilen (voorziene) schepen, m.a.w.: uw welvaart is te danken aan uw schepen.
kielen: pars pro toto voor schepen.
- 9 *Dat ... meest*: dat zijn voor 't grootste deel die van mij (= mijn schepen; nl. de door mij gebouwde schepen). Opm.: de grote scheepswerf van E. had in het land een bekende naam.
meest de danck: de grootste dank.
- 10 *Den Raden-maker*: meew. vw.
van ... ganck: voor het gladde (vlotte, snelle) lopen van de wagen; bijv. nabep. bij 'danck'. Opm.: H. bedoelt: zo komt ook de grootste dank toe aan de maker van de schepen voor het snelle varen ervan.

Monickendam

- 't Zuyd-Ooste Purmer-end besett ick met den Dam¹
 Die van een Monick-Meer wel eer sijn Doopsel nam.²
 Meer eertijds, nu niet meer, hoe sien ick uwe baeren³
 Van baeren ingeslockt? als minder Visschen vaeren^{3/4}
 5 Van die haer meerder sijn. En, vraegh ick 't oock de faem,^{4/55}
 'k En leere geen bescheid van d'ouder' baeren naem.⁶
 Al vult ghy dan mijn' Schild, staet buyten halve-Paepen,⁷
 Om blijven dat ick ben, behoev' ick meer als 't gaepen:⁸
 Mijn' Borgers moeten bey Godsdienstigh sijn en koen;⁹
 10 Hun wel-zijn hanght gelijk aen 't Bidden en aen 't doen.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

4a De Monick Meer legt nu met de Zuyder-Zee gemeen.

- 1 't Zuyd-Ooste Purmer-end: het Zuid-oostelijk einde van de Purmer (het Purmer-meer).
met: door middel van.
- 2 *wel eer sijn Doopsel nam:* vroeger zijn naam ontleende. Opm.: 'Monickedam een kleyn stedeken/ den naem voerende van den Dam/ welck schutte Monickmeer/ liggende nu buytens Dijcks met de Zuyderzee vermengt.' (L. Guicciardijn, *Beschryvinghe* ...1612. Blz. 223b). De dam was aangebracht bij het einde van het Zuid-oostelijk deel van het Purmermeer (vs. 1), misschien om een te hoge waterstand in het *Monick-meer* tegen te gaan.
- 3 *Meer:* zelfst. nw., aangesproken persoon; *meer:* bijwoord. Deze homonymie als middel tot woordspeling wordt annominatio genoemd.
- 3/4 *hoe sien ... ingeslockt:* hoe (volkomen) opgeslokt door golven zie ik (nu) uw golven? Zie Huygens' aant.
- 4/5 *als minder ... sijn:* zoals het kleinere vissen gaat (wedervaart) van de kant van die hun grotere zijn.
- 5 *vraegh ick:* al vraag ik.
faem: lett.: de godin Fama; hier: de personificatie van de mare, de overlevering.
- 6 'k En leere ... *naem:* ik krijg geen uitsluitel omtrent de naam van het vroegere water. D.w.z. de overlevering biedt geen opheldering, verklaart niet waarom dat water Monick-Meer heette, 'van wat Monick het water den naem gevoert heeft' (Guicciardijn ... *Beschryvinghe*).
- 7 *Al ... Schild:* doelt op de monnik in het wapen van Monnikendam.
staet buyten: ga weg, blijf buiten (mijn poorten).
halve-Paepen: halve priesters, monniken.
- 8 *Om blijven dat:* om te blijven wat.
't gaepen: 't suffen. Opm.: gelet op de twee eisen die Monnikendam aan zijn burgers stelt in de vss. 9 en 10, ontbrak het de monniken blijkbaar aan 'koen' zijn (vs. 9) en aan "t doen" (vs. 10).
- 9 *bey - en:* zowel - als.
- 10 *hanght gelijk aen - en aen:* is evenzeer afhankelijk van - als van.

Medenblick

- West-Vriesen, weest getuygh', 'k heb Koningen gevoedt,¹
 West-Vriesche Koningen, de Vooghden van uw goed.^{2/1/2}
 Maer dat ick *mé den blick* van Waerheits helle straelen
 Mijn' gulde Toovenaers' ter Hellen sagh doen daelen,^{3/4/4}
 5 Was meer verheugens waerd, en 't dienen onder God⁵
 Veel vryer vrygheit dan 't Konincklick gebod,^{5b/6}
 Daer Godes niet en was. Noch staen ick verr van slaeven,⁷
 Maer vrijelick ten dienst die my de Vryheit gaeven;⁸
 Al heb ick over langh de gunstigheid beloont,⁹
 10 En Holland eerst het pad naer 't Gulden Vlies gethoont.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

- 1 Dirck (Sone van Radbod) Dibbald, Beroald ende andere Koningen van West-Vriesland.
 3 Adelgil Sone van Beroald liet Wilfrid het Christel. geloof preken.
 4 Medea, die daer plagh aen gebeden te werden in een gulden beeld.
 10 De eerste Schipper naer Guinea was van Medenblick, 1593.

- 1 *weest getuygh'*: getuig (ervan); of: wees (mijn) getuige.
gevoedt: geherbergd.
 2 *Vooghden*: bestuurders.
goed: bezit.
 1/2 Opm.: Zie Huygens' aant. bij deze verzen.
 3/4 Vert.: Maar, dat ik door de glans van de heldere stralen van de waarheid mijn gouden tovenaers ter helle zag doen dalen.
mé den blick: met geforceerd gebruik van *mé* als voorzetsel ten behoeve van de etymologie.
blick: schittering, glans (WNT, *blik* I, 2843).
Waerheits helle straelen: Opm.: zie Huygens' aant. bij dit vers; bedoeld wordt de prediking van de Angelsaksische monnik Wilfrid (± 709). Huygens' etymologie wijkt af van de toen voorkomende. Medenblick zou afgeleid zijn van Medea, die zo mooi verguld was: 'Ende als de Sonne daer op scheen/ seyde men: Medea blinckt/ ende ter oorsaecke van dien hietmense Medenblinck/ ende naemaels Medenblick.' (L. Guicciardijn, *Beschryvinghe ...* 1612. Blz. 231a).
 4 *gulde*: gouden (zie Huygens' aant.).
Toovenaers': toovenaerse (met vr. - se suffix). Bedoeld wordt Medea.
 5 *verheugens*: vreugde; part. gen. afhankelijk van 'meer'.
meer: meer dan het feit genoemd in de vss. 1 en 2.
't dienen onder God: subject bij de samengetrokken pv. 'was'.
 5b/6 *en 't ... gebod*: en 't dienen onder God (betekende) (een) veel grotere vrijheid dan (onder) 't koninklijk gebod.
 7 *Daer ... en was*: terwijl Gods gebod er niet was, niet bestond, niet gold ...
Noch: nog steeds.
staen ... slaeven: sta ik ver van (moet ik niets hebben van) slaafs zijn. Opm.: *staen*: de -n ter vervulling van een hiaat.
 8 Opm.: samengetrokken: staen ick (vs. 7).
vrijelick: in vrijheid.
die ... gaeven: (van) hen die mij de vrijheid gaven (nl. het Christendom, vgl. vs. 5b en 6) en Holland (vgl. vs. 9 en 10).
 9 *Al ... beloont*: al heb ik al geruime tijd de (mij betoonde) gunst beantwoord.
 10 *'t Gulden Vlies*: de goudkust van Guinea. Zie Huygens' aant. De eerste schipper zou Barent Eriksz. geweest zijn. Opm.: Blijkbaar speelt in de beeldspraak Guinea = 'Gulden Vlies' het noemen van Medea in de aantekening bij vers 4 nog een grote rol: Medea was immers degene die de Argonauten door haar toverkunsten hielp het gouden vlies te ontroven aan koning Aëetes.

Purmerende

- Hoe oud en ben ick niet, die 't selver niet en weet!¹
 Hoe weet ick 't, die soo jongh soo menigh meester sleet?²
 Sints Eggerts dicke Beurs den jongen Vorst verbonde,³
 Die my ter danckbaerheit het hooge huys vergonde.⁴
 5 Maer dubbel was de gonst, al was sy 't by gevall,⁵
 Van die mijn' wooningen besloten in een' Wall;⁶
 Met werd ick Stad genoemd, met heb ick stad gegrepen⁷
 In 's Vaderlands bewind; daer segh ick onbegrepen⁸
 Of, Ja, wanneer 't my lust, of, als ick weiger, Neen:⁹
 10 Wat schaedt mijn' kleinigheid? de grootst' en zijn maer een.¹⁰

Aant. Huygens in de marge

- 3 Willem Eggert hadde den jongen Hertogh Willem van Beyeren (in ongenade van sijn' Vader Hertogh Albert zijnde) door bystand van gelde sulcks verplicht, dat hy hem onder andere belooningen vergunde het Slot te Purmerende te bouwen, daer van hy de eerste Heere werd. 1410.

- 1 *selver*: komt uit de genitief vrouwelijk; hier doorgedrongen in de nomin.; aanw. vnv. bij *die* (Weijnen, par. 53).
 Opm.: de tijd van ontstaan van Purmerend is niet bekend.
- 2 *weet*: heeft hier een dubitatieve modale functie: hoe zou ik 't kunnen weten.
soo jongh: P. is de jongste der stemhebbende steden van Holland.
 Opm.: 'soo jongh' vormt samen met 'oud' (vs. 1) een paradox. P. noemt zich oud van jaren en jong als Statenlid.
soo menigh meester sleet: In 1410 beleende graaf Willem VI (van Beieren) de heerlijkheid P. aan Heer Willem Eggert, tesorier van Holland, en Schepen van Amsterdam. In 1487 werd de stad verkocht aan Heer Jan van Egmond, in wiens geslacht deze gebleven is tot het jaar 1607 (C. Bruins, *Noordholl. Arkadia ...* Amsterdam, 1732. Blz. 69, 70).
- 3 *Sints*: vanaf de tijd dat.
den jongen Vorst verbonde: de jonge vorst (Willem van Beieren) aan hem verplicht had.
- 4 *Die*: heeft betrekking op 'den jongen Vorst'.
het hooge huys: kasteel, slot.
vergonde: toestond. Opm.: Zie Huygens' aant. Zie ook L. Guicciardijn, *Beschryvinghe ...*, blz. 223b).
- 5 *gonst*: goedgunstigheid.
 't: verwijst naar 'dubbel'.
gevall: toeval (niet opzettelijk als dubbel bedoeld). Opm.: immers: door de ommuring werd ik tevens stad (zie vs. 6) en lid van de Staten van Holland.
- 6 *Van ... Wall*: bijv. nabep. bij 'gonst' (vs. 5).
besloten in een' Wall: omringden door een muur, insloten door een muur.
- 7 *Met ... met*: nauwelijks ... of.
stad gegrepen: plaats genomen.
- 8 *bewind*: bestuur.
onbegrepen: zonder dat men er iets op aan te merken heeft (begrijpen = berispen).
- 9 't my lust: ik ervoor ben.
 ick weiger: ik ertegen ben.
- 10 *Wat ... maer een*: wat schaedt (mij) mijn nietigheid? De grootste steden zijn slechts (*en maer*) één, m.a.w. kunnen niet meer dan één stem uitbrengen.

Dorpen.

Aen loff.^w Dorothea van Dorp

- De Dorpen, aller Dorpen DORP,¹
 Die ick den Nijd te vooren worp²
 Gehooren yeder aen een' Heer,³
 Behoeder van hun Recht en Eer;⁴
 5 Den meesten schort het aen een' Vrouw:⁵
 Gedooght dat ick 'er V aen trouw',⁶
 Die, warens' all of elck een' Stadt,⁷
 Aen noch soo veel' te weinigh hadt.⁸

- 1 *De Dorpen*: subject bij 'Gehooren' (vs. 3).
Aller Dorpen DORP: (voortreffelijkste) dorp van alle dorpen = Dorothea van Dorp, een vriendin van C. Huygens. Opm.: 'aller Dorpen DORP', annominatio in de vorm van een superlatieve genitief; tevens: aangesproken persoon.
- 2 *Die ... worp*: die ik aan de afgunst overlever (omdat Huygens over hen schrijft en niet over andere dorpen en omdat H. hen verbindt met Dorothea).
worp: o.t.t., Weijnen, par. 18.
- 3 *Gehooren*: behoren, toebehoren.
aen een' Heer: Huygens doelt hier op het feit, dat dorpen als *Valckenburgh, Ryswyck, Loosduynen* en 's *Gravesande* heerlijkheden waren, ze behoorden tot het gebied van een Heer. In deze richting wijst ook vs. 4, bijstelling bij 'Heer'.
- 4 *Recht*: de rechten van een dorp.
Eer: aanzien.
- 5 *Vrouw*: gebiedster, heerseres. Opm.: de auteur wijst Dorothea van Dorp op fictieve wijze aan als 'gebiedster' door de 'Dorpen' aan haar op te dragen en haar zodoende ermee te verbinden. Zie vs. 6.
- 6 *Gedooght ... trouw'*: sta toe dat ik u ermee verbind.
trouwen: WNT I 3476, 3478 (verbinden, verenigen).
- 7 *Die*: antecedent U (vs. 6): (U) die ...
warens' ... Stadt: toegevende bijzin: al zouden ze.
all of elck: allen van elk; hier: ieder voor zich.
- 8 *noch soo veel'*: tweemaal zo veel.
hadt: zoudt hebben (m.a.w. gij zijt nog veel meer waard).

's Gravenhage

- Het heele Land in 't klein, de Waege van den Staet,¹
 De Schaeve van de Jeughd, de Schole van de Daed,²
 Het Dorp der Dorpen geen daer yeder Steegh een pad is,³
 Maer Dorp der Steden een daer yeder Straet een Stad is,⁴
 5 De rondom groene Buert, het rondom steenen Hout,⁵
 Des Boers verwonderingh, al komt hy uyt het woud,⁶
 Des Stémans steedsch vermaeck, al komt hy uyt de mueren,⁷
 Der Vyanden ontsagh, De Vrijster van de Bueren.⁸
 De Werelds leckernij, des Hemels welgevall;⁹
 10 Is 't daer met all geseht, soo ben ick meer dan all.¹⁰

- 1 *Het ... klein*: Bedoeld wordt: In mij is als residentieplaats heel het land vertegenwoordigd.
Waege: weegschaal; bij mij wordt er gewikt en gewogen inzake politieke aangelegenheden.
- 2 *Schaeve*: beschaver.
Schole van de Daed: leerschool, waarin tot de daad, tot het politieke leven wordt opgevoed.
- 3 *Het Dorp ... pad is*: niet het dorp der dorpen, waar iedere smalle straat (slechts) een (onbestraat) pad is.
Dorp der Dorpen: superlatieve genitief.
- 4 *Maer Dorp ... Stad is*: maar een dorp dat tot de steden behoort, waarin iedere straat (net) een (kleine) stad is.
Dorp der Steden: contradictio in terminis; een climax t.o.v. *Dorp der Dorpen*. Huygens moest 's-Gravenhage een 'Dorp der Steden' noemen omdat het immers geen stadsrechten bezat.
- 5 *De rondom ... Hout*: de huizen door groen omringd, de bomen, omgeven door stenen huizen (het Voorhout).
rondom: eromheen (bijwoord bij *groene* en *steenen*).
- 6 *Des Boers ... het woud*: (Ik ben) datgene wat de boer bewondert, (zelfs) al komt hij uit het bos; m.a.w. een boer die te midden van bos leeft, wordt toch nog verrukt over mijn bomen, mijn vele groen.
- 7 *Des Stémans ... de mueren*: twee mogelijkheden: (Ik ben) datgene wat de stedeling voortdurend behaagt of (Ik ben) het stadsvermaak voor de stedeling, (zelfs) al komt hij uit de stad (vanwege het grootstedse karakter van 's-Gravenhage).
- 8 *Der Vyanden ontsagh*: (Ik ben) datgene waarvoor de vijanden ontzag hebben.
De Vrijster van de Bueren: (Ik ben) iemand wie 'het hof' gemaakt wordt door de burenen, iemand die de beminde is van de naburige plaatsen.
- 9 *De Werelds ... welgevall*: de delicatessie van (heel) de wereld, datgene wat de hemel behaagt.
- 10 *Is 't daer ... dan all*: als het daarmee allemaal gezegd is, dan ben ik meer dan alles (wat er over mij gezegd is), of meer dan alle (dorpen en steden).

's Gravesande

- Al swoer ick wat ick was, ick vonde nauw geloof;¹
 Wie t' sGravesande voer vertrock wel eer te Hoof.²
 Mijn' Sandvloed heb ick sints mijn' Sondvloed moeten noemen,³
 En 'sGraven Marmeren in Duynen sien verdoemen.⁴
 5 Nu zijnder dat ick was. Maer daer de kloot op gaet⁵
 Is een bedenckelick punt; Soo is de tijd die staet,^{5/6}
 En Nu is nu verby, en Zijn en is maer vlieten,^{6/7}
 Herdenkens achter-om het stadighste genieten;⁸
 Stelt Was en Is by een, wat scheelt den Haegh en ick?⁹
 10 Een' tegenwoordigheit, geen thiende van een' snick.¹⁰

1 *swoer*: zou zweren, met een eed bekrachtigen.
was: perfectum in de vertaling: ben geweest.
vonde: conj.: zou vinden.
nauw: nauwelijks.

2 *t' sGravesande voer*: naar 's-Gr. ging.
Hoof: het hof. Opm.: in 's-Gr. bevond zich het hof van de graven van Holland. 'Voortijds tot Gravesande oock was het Palays der Graven van Hollandt/ ende het hooghe Hof der selven ...' (L. Guicciardijn, *Beschryvinghe* ... 1612. Blz. 232b). Het hof zou door graaf Willem II naar Den Haag zijn overgebracht.

3 *Sandvloed*: vloed van zand.
sints: sindsdien (verwijst naar 'wel eer' vs. 2).
Sondvloed: lett. betekenis: grote vloed. Ook in bijbelse zin bedoeld: vloed waarin je ten onder gaat, waardoor je verzwolgen wordt (het woord 'verdoemen' in vs. 4 ligt in hetzelfde betekenisveld).

4 *'sGraven Marmeren*: marmeren: metonymisch voor paleis: gebouwen van het paleis van de graaf.
in Duynen sien verdoemen: in duinen zien ten ondergaan (in het zand bedolven), tot duinen veroordeeld zien worden. Opm.: in de 16e eeuw zouden er funderingen van de grafelijke gebouwen opgegraven zijn. W. van Gouthoeven schreef: 'De Fondamenten van dit Slot ontrent het Jaer 1546. met graven gevonden zijnde ...' Vermoedelijk zijn de gebouwen verwoest in 1418, toen 's-Gravenzande werd plat gebrand door troepen uit Den Briel, dat de zijde had gekozen van Jan van Beieren in de strijd met zijn nicht Jacoba (Th. van Straalen, *Het voormalige grafelijke hof en de oude pastorie te 's-Gravesande*. In: Bulletin van de Kon. Ned. Oudheidk. Bond, 68 (1969) 11-15. Blz. 14, 1e kolom).

5 *Nu ... was*: er zijn (plaatsen) (die) nu (zijn), wat ik geweest ben (nl. plaats waar het hof gevestigd was).

5/6 *Maer daer ... punt*: maar waarover de bal gaat (rolt, zich voortbeweegt) is een denkbaar (fictief) punt, m.a.w. het punt waarop een rollende bal het grondvlak raakt, is eigenlijk niets.

6/7 *Soo ... vlieten*: evenzo is de tijd die staat (staande tijd is er niet, is slechts denkbaar) en nu (zelfst. nw.: het moment van nu) is nu (bijw.: op hetzelfde moment) voorbij en zijn is slechts stromen.

8 *Herdenkens ... genieten*: het omzien van het herinneren is het duurzaamste genoegen.
Herdenkens achter-om: herinnering (genitivus identitatis).

9 *Stelt ... en ick*: Zet was en ik naast elkaar, wat schelen (verschillen) Den Haag en ik? m.a.w. als was (verleden) en is (heden) zo weinig verschillen, verschil ik (die was) ook zo weinig van Den Haag (dat is).

10 *tegenwoordigheit*: ogenblik, moment.
snick: ademtucht. Opm.: In de filosofie van de tijd (vs. 6 en 7) die herinnert aan Herakleitos' *panta rei*, staat het karakter van voorbijgaandheid sterk op de voorgrond. Deze filosofie komt de 'laus' t.o.v. 's-Gravenzande ten goede. Want het enige wat 's-Gravenhage op mij, 's-Gravenzande, voor heeft, is dat het *nu* is. Maar omdat nu, een nietigheid, een niet is, is het verschil nauwelijks aanwezig.

Ryswyck

- Myn Rijs en wijckt voor geen, soo langh Castilien wijckt¹
 Voor *Nassaus* hooger hand, die 't dagelicks verrijckt.²
 Men moght my op de ry van mijns gelijcken tellen;³
 Maer MAURITS is te verr voor sijns gelijk te stellen;⁴
 5 Die luyster hanght my aen. Men noeme my dan stof,⁵
 Ick noeme my sijn Hof, ten minsten sijnen Hof.⁶
 't Viervoetige gebroed, sijn' liefste Hovelingen,
 Zijn aen mijn' borst gespeent; waer Spagnen is te dwingen,^{7/88}
 Daer worden sy met Hem ten vorsten uytgesett,⁹
 10 Verdien ick niet wat lofs in 's Vaderlands ontsett?¹⁰

1 *Rijs*: hout.

wijckt: doet onder.

Rijs en wijckt: zinspeling op de naam van de plaats. Opm.: Huygens heeft, lijkt mij, in deze vershelft niet in de eerste plaats de bedoeling gehad met 'Rijs' de betekenis 'hout' of 'takken' aan te geven, maar vooral om met 'wijckt' de plaatsnaam tot uitdrukking te brengen.

Castilien: Spanje.

2 *hooger*: machtiger.

die ... verrijckt: die (= Maurits' machtiger hand) Rijswijk dagelijks rijker maakt; 't verwijst naar 'Rijs', Rijswijk. Opm.: 't is hier geen object bij verrijckt, zoals men zou verwachten, maar subject. Immers: de machtiger hand van Maurits wordt blijkens de regels 7-10 gesteund door paarden uit Rijswijk, die daar worden gefokt. Deze paarden zijn belangrijk in de strijd tegen Spanje (8b-10), zodat terecht kan worden gezegd, dat *Myn Rijs* (= Rijswijk) Maurits' hand verrijkt, door paarden te leveren.

3 *moght*: zou kunnen.

op de ry ... tellen: tot de rij van mijn gelijken (= andere dorpen) rekenen.

4 *Maer ... te stellen*: maar Maurits moet zeer ver boven hetgeen hem gelijk is gesteld worden ('primus inter pares').

5 *Die ... aen*: die luister straalt op mij af.

Men noeme ... stof: 'noeme' is hier een concessieve conjunctief: Laat men mij maar 'stof' noemen.

6 *Ick noeme ... sijn Hof*: ik zou mij zijn hof (lusthof vanwege vs. 1a, door het vele hout) kunnen noemen.

ten minsten sijnen Hof: althans zijn hof, zinspeling op het 'hof' (de verblijfplaats) van de 'hovelingen' (= de paarden van Maurits), waarover m.n. in vs. 7 gesproken wordt.

7/8 *'t Viervoetige gebroed ... gespeent*: Het viervoetige gedierte (de paarden), zijn liefste 'hovelingen', zijn door mij gevoed en groot gebracht. Opm.: Maurits bezat dicht bij de oude kerk in Rijswijk een paardenfokkerij.

8 *is te dwingen*: bedwongen moet worden.

9 *ten vorsten*: in de voorste linie.

uytgesett: opgesteld.

10 *lofs*: partitieve genitief, afhankelijk van 'wat'.

ontsett: bevrijding.

Loosduynen

- Geen *looser Duyn* dan 't mijn, geen graselooser stof,¹
 Oock op mijn krachtighste geen dorrer Nonnen-hof:²
 Noch lev' ick in den mond van gierig' ondervinders,³
 Die geen' verwonderingh en stellen voor mijn' kinders;⁴
 5 Danck hebb' Griet Floris kind, en 't vinnigh bedel-wijf,⁵
 Die heel den Almanack dé krielen uyt haer lijf,⁶
 En 't halve jaer na Jan, en 't halv' nae Lijs sagh noemen.⁷
 Men magh groot Amsteldam om 't jegenwoordigh roemen,⁸
 My viert men om dat was, soo doet men Roomen oock;⁹
 10 Dat was een schooner Vyer, maer wat verschilt de roock?¹⁰

Aant. Huygens in de marge

- 1 *looser Duyn*: niet losser duin wordt bedoeld (weinig zinvol), maar kaler duin (WNT *loos* II, 2899). Dit zou parallel lopen met *graselooser stof* = onbegroeider, kaler grond, bodem. De dorheid van de bodem daar was blijkbaar nogal opvallend (vgl. ook vs. 2 *dorrer Nonnen-hof*).
- 2 *Oock ... Nonnen-hof*: Ook (toen ik) op mijn sterkst (was) (was er) geen dorder (kaler) Nonnenhof (dan de mijne). Opm.: Hof heeft een dubbele betekenis: 1. tuin (van een klooster); 2. klooster. H. zinspeelt uiteraard op de laatste. Met *Nonnen-hof* wordt hier bedoeld de abdij die in Loosduinen ca. 1230 door graaf Floris IV en Machteld van Brabant werd gesticht voornamelijk voor adellijke vrouwen van de Cisterciënser orde. In de jaren 1573-'75 werd het klooster gaandeweg afgebroken door de Spaanse troepen (S.W.A. Drossaers, 'Het archief van de abdij te Loosduinen' in: *Verslagen omtrent 's-Rijks Oude Archieven*, 1916 1, 176-205).
- 3 *Noch*: toch.
in den mond: door het spreken.
gierig' ondervinders: weetgierige (nieuwsgierige) onderzoekers.
- 4 *Die ... kinders*: die geen verwondering stellen boven (die over) mijn kinderen (m.a.w. die zich over mijn kinderen 't hoogst verwonderen; verwijst naar vs. 6 en 7).
- 5 *Danck hebb'*: dank moet hebben (conjunctief).
Griet Floris kind: Margariet, het kind (de dochter) van Floris.
vinnigh: boosaardig.
- 6 *Die*: verwijst naar 'bedel-wijf'.
heel ... lijf: heel de kalender uit haar (= Margariets) lichaam liet krioelen.
- 7 *En ... noemen*: En (die = *bedel-wijf*) het halve jaar naar Jan (= Johannes) en het (andere) halve (jaar) naar Lijs (= Elisabeth) genoemd zag worden. Opm.: Volgens een oude sage verstootte Margariet, echtgenote van graaf Herman van Hennenberch en dochter van graaf Floris IV, een arme vrouw, die een tweeling op haar arm droeg, waarover de gravin verbaasd uitsprak, dat zo iets bij één man niet mocht voorkomen. De arme vrouw werd hierdoor verbolgen en wenste haar zoveel kinderen in één dracht toe als er dagen in het jaar waren. Op Goede Vrijdag 1276 kreeg Margariet volgens de sage inderdaad 365 kinderen, waarvan de jongens Johannes en de meisjes Elisabeth werden genoemd. De twee bekkens waarin de 365 kinderen gedoopt zouden zijn door Guido de Wijbisschop van Utrecht, worden nog in de abdijkerk te Loosduinen bewaard. Onder de bekkens is een bord geplaatst, waarop deze sage in het Latijn en in het Nederlands beschreven is. Zie inzake de overlevering van deze bekende sage o.a. D. Th. Enklaar: *Herfstlicht op velden van cultuur*. Assen 1961. Blz. 65-71 (De Loosduinse kindertjes) en H. van de Waal, *Drie eeuwen Vaderlandsche Geschied-uitbeelding*, 1500-1800. Een iconologische studie. 's-Gravenhage 1952. 2 dln. Dl. I, blz. 287-289, dl. II, afb. 118 en 119.
- 8 *magh*: kan.
't jegenwoordigh: de tegenwoordige toestand, wat het nu is.
- 9 *dat was*: wat geweest is. Bedoeld wordt: wat ik geweest ben.
- 10 *Dat*: zeer impliciete verwijzing; Huygens moet hier wel bedoelen: het ten onder gaan van Rome.
schooner Vyer: een schoner vuur (= metaforisch: ondergang).
maer ... de roock: maar welk verschil is er tussen de *roock* (= de vergane glorie) m.a.w. welk verschil is er tussen de vergane grotere glorie (van Rome) en de vergane kleinere glorie (van Loosduinen)?

- 5 Vrouw Margariet Dochter ende Erfgenaem van Graef Floris de IV. die geseht word 364 kinderen t'eener dragt gebaert te hebben.
(Vgl. L. Guicciardijn, *Beschryvinghe ...* 1612. Losdune).

Scheveringh

- Al waer 't oock Scheperingh, de naem betaemde my;¹
 Soo pas ick op het nett en 't siltige gety.²
 Ghy weet het, leck'ren Haegh, die ses gevoerde Vissen³
 Voor dry gedragene vermuylen kont en missen.⁴
 5 Noch is mijn Wagen ruym mijn' Pincken dubbel waerd;⁵
 Mijn' Pachters prijzen oock sijn' zeilen byder aerd⁶
 Voor d'oude water-konst die 't goud soo verr gaet halen:⁷
 't Is waer, noch vim, noch veer en kan hem onderhalen,⁸
 Noch AEols hollen aem, noch Titans helle tredt;⁹
 10 Hy loopt het al verby, maer hunluy altijd met.¹⁰

- 1 't: houdt in: het feit dat ik genoemd zou kunnen worden ...
Scheperingh: plaats met (veel vissers)schepen.
betaemde my: paste bij mij.
- 2 *Soo pas ick op*: want ik let op ... Opm.: vissers dienen uiteraard op eb en vloed te letten en hun netten in de gaten te houden.
- 3 *leck'ren*: kieskeurig.
gevoerde Vissen: (per kar van elders) aangevoerde vissen.
- 4 *Voor*: in plaats van.
vermuylen: versmaden.
kont: kunt. Opm.: de per kar vervoerde vis kwam van elders, Maassluis veelal en was dus minder vers dan de door Scheveningers in een mand op het hoofd gedragen vissen. Vandaar dat men blijkbaar in Den Haag een voorkeur had voor Scheveningse vis.
- 5 *Noch*: Toch.
Wagen: de zeilwagen van Simon Stevin.
ruym: geen adjectief in de postpositie, maar een bijwoord: ruimschoots, behorend bij *dubbel waerd*. Als bijwoord is *ruym* in de context zinvoller, omdat het de lof van Schev. verhoogt.
Pincken: vissersschepen.
- 6 *Pachters*: H. kan in 1624 niet gedoeld hebben op de pachters van de tol der Scheveningse weg, omdat die tol pas in 1665 in gebruik werd genomen (J.C. Vermaes, *Geschiedenis van Scheveningen*, 's-Gravenhage 1926. 2 dln. Dl. I blz. 150). Veeleer dient hier gedacht te worden aan verpachting van het strand voor strandvermaak, ofschoon hierover geen gegevens bekend zijn.
by: over.
aerd: bedoeld is: strand.
- 7 *Voor d'oude water-konst*: boven de oude kunst van het varen.
't goud: winst (van de visvangst).
- 8 *vim*: pars pro toto voor vis (*vim*: drukfout voor *vinn*).
veer: pars pro toto voor vogel.
hem onderhalen: hem (= 'mijn Wagen' vs. 5) inhalen.
- 9 *AEol* = Aeolus: koning over de winden.
hollen aem: de wind die een hol geluid geeft (WNT *hol* IV 875 'Holle wind').
Titan: met Titan wordt hier waarschijnlijk de zoon van Titan, Hyperion bedoeld, nl. Helios, de zonnegod, die daarom dikwijls ook Titan genoemd wordt. Opm.: over de grote snelheid van de zeilwagen werden allerlei berichten verspreid (vgl. E.J. Dijksterhuis, *Simon Stevin*. 's-Gravenhage, 1943. Blz. 203-211).
helle tredt: stralende loop (gang).
- 10 *Hy*: verwijst naar 'mijn Wagen' (vs. 5).
het al: het allemaal (verwijst naar vs. 8 en 9).
maer hunluy altijd met: overspannen samentrekking van 'loopt het'.
hunluy: verwijst naar 'Pachters' (vs. 6).
met (lopen): meelopen, voordeel geven; m.a.w. het gaat de pachters net zo voor de wind als het de zeilwagen gaat.

Valckenburgh

- Soo verr vier voeten gaen, vier voeten in 't beslagh,¹
 Vier voeten in den dwangh van Ruyterlick gesagh,²
 Soo verr men ringht en springht, onthaelt men de geruchten³
 Van mijn' September-feest en woelende genuchten.^{3/44}
- 5 Die mijne Peteren mijn aenstaen had vertelt,
 Sy hadden mijnen naem in Paerdenburgh verspelt.^{5/6}
 Gelijck het koren gaet op, door, en uyt den Moelen,
 Soo treck, soo send ick uyt het meer en minder Voelen.^{7/8}
 Wat dunckt u, Vreemdelingh, van 't wederzijds verstand?⁹
- 10 Heel Nederland vult my, en ick heel Nederland.¹⁰

- 1 *vier voeten*: pars pro toto voor paard.
vier voeten in 't beslagh: vier voeten met hoefijzers.
- 2 *Vier ... gesagh*: Vier voeten die in bedwang (worden gehouden) door het overwicht van de ruiter.
- 3 *ringht*: ringspelen uitvoert (WNT *ringen* (III) 538 II B 2 reien dansen, met dit citaat).
onthaelt: WNT geeft alleen 'persoonlijke objecten'. De betekenis vriendschappelijk ontvangen, iemand inhalen, feestelijk inhalen, wordt door Huygens hier met een onpersoonlijk object, min of meer metaforisch gebruikt: men verneemt die geruchten graag, hoort ze graag, luistert er met open oren naar.
geruchten: WNT *gerucht* 1 b: datgene wat onder de mensen gesproken wordt omtrent iemand of iets: de roep, vermaardheid, roem.
- 3/4 *Soo verr ... genuchten*: overal waar men danst en springt (met paarden), verneemt men graag de roem van mijn september-feest en van de genoegens die met veel drukte en rumoer gepaard gaan.
- 4 *September-feest*: tussen 9 en 17 september werd in V. jaarlijks een grote paardenmarkt gehouden, die door heel Nederland bekend was. Vanuit heel Nederland werden paarden naar de markt gebracht en vanuit het hele land kwamen kopers (vgl. vs. 9 en 10). De markt ging gepaard met kermisvermaak. (E. Pelinck, *De paardenmarkt te Valkenburg*. In: Leids Jaarboekje, 50 (1958) 80-86).
woelende genuchten: genoegens die met veel drukte en rumoer gepaard gaan.
- 5/6 *Die ... verspelt*: als iemand ... dan ... De zin openend met *Die*, fungeert hier als voorwaardelijke bijzin.
Peteren: naamgevers.
Aenstaen: het ophanden zijn; hier: mijn toekomst.
verspelt: omgespeld.
- 7/8 Zoals het koren op, door en uit de molen gaat (in de molen komt en na verwerkt te zijn er weer uitgaat), zo trek ik aan (koop ik), zo zend ik uit (verkoop ik) het grotere en kleinere veulen. Opm.: m.i. gebruikt H. hier *Voelen* in plaats van paard ter wille van het rijm met *Moelen*. Deze vorm oe is ongebruikelijk; was althans niet gangbaar in het 17e-eeuwse Noordhollands (Schönfeld, par. 40).
- 9 *'t wederzijds verstand*: de onderlinge verstandhouding, relatie (wijst vooruit naar vs 10. Bedoeld wordt de goede relatie tussen Valkenburg en heel Nederland).
- 10 *vult my*: (met paarden).
en ick heel Nederland: en ik (vul) heel Nederland (met paarden).